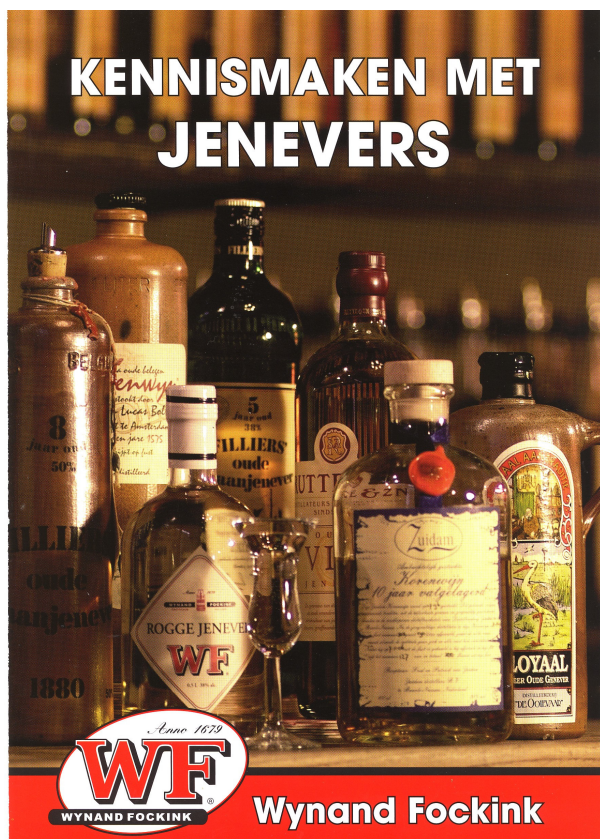

DE OUDE FLESCH ☐

31e jaargang
2e kwartaal 2009
Nummer 117

ISSN 1383-3049
Losse nummers € 10,-

KENNISMAKEN MET JENEVERS

*‘Nauw is de steeg, moeilijk de pelgrimstocht
Die naar uw zuivre heerlijkheden voert...’*

Zo begint een hoogdravend gedicht dat in 1913 door Martinus Nijhoff werd geschreven na een bezoek aan het proeflokaal van Wijnand Fockink.

Het was een liefdesverklaring aan een juffertje in het groen wier ‘lichaam is groen-glanzend, vol en rond, Gracieus zich plooïend tot een wijde mond’. Zij bracht hem in zo’n kennelijke staat van extase dat hij eindigde: ‘Om in mij op te gaan in éénen zoen – Zoo is de liefde, juffertje in het groen!’ Met dat juffertje liep het echter niet goed af. Mogelijk uit liefdesverdriet wierp zij zich op een kwade dag van de plank en viel in meer dan honderd stukken uiteen. Pas jaren later werd zij door een andere liefhebber weer in elkaar gezet. Tegenwoordig leeft ze als een soort begijntje, veilig achter glas in het Likeur- en Frisdrankenmuseum.

Leden van *De Oude Flesch* maakten er geen drama van en hadden ook geen moeite het pand van Wijnand Fockink te vinden zoals U op pagina 30 kunt lezen.

Mijn verzameling gebruiksglas
uit de 17e, 18e en 19e eeuw
is nog lang niet compleet...
Voor aantrekkelijke kansen en
uitbreidingen ben ik altijd in de
markt. Harry Wagter
0653-300837 wagter@iae.nl

Inhoudsopgave

- 4. René Lalique, Maître Verrier**
Johan Soetens
- 9. Levert & Co. De Wildeman**
Peter Vermeulen
- 15. Louter Reclame**
Joyce Pinsel-Meijer
- 19. A. van Wees/De Ooievaar**
Johan Soetens
- 23. Prismatische flessen uit de**
Romeinse tijd
Paul Cuperus
- 25. Met Erasmus aan tafel**
Alexandra Gaba-van Dongen
- 28. Boekbespreking**
Museumnieuws
Willem van Traa
- 30. Clubnieuws en mutaties**

Voorwoord

Cees Marttin

De bekendste columnist van Nederland, Martin Bril, is onlangs overleden. Hij werd vooral geroemd om zijn indringende enthousiasmerende beschrijving van alledaagse dingen en belevenissen. Voor mij is een voorwerp van glas vooral een alledaags ding, echter vaak erg mooi, waarbij ik tevens veel respect voor de glasblazer heb. Maar er over schrijven in een column, dat een voorwoord toch kan zijn, met zo'n voorbeeld voor ogen, is toch verre van gemakkelijk. Je wordt er terecht bescheiden van. U, geachte lezer rekent er wel op. Dus daar ga ik dan:

Als besluit van een televisie-uitzending over wijlen Martin Bril zong de bekende popzanger Huub van der Lubbe een song van Bob Dylan in het Nederlands: "Tot jij mijn liefde voelt". Zo is het ook met schrijvers in een blad voor verzamelaars of bewonderaars van gebruiksglas. We willen met ons blad bewerkstelligen dat u onze liefde voor glas voelt. Hoe wij er voor kunnen vallen, er niet over uitgepraat raken en alle achtergronden, belevenissen en afbeeldingen willen laten zien. En dan graag u erna ontmoeten en die passie delen.

In Utrecht kocht ik vijf muzikanten zo fraai vorm gegeven en uit vele kleuren glas samengesteld en zo aantrekkelijk klein dat ik er verliefd op werd. Ze staan nu in een vitrine en ik kan in het voorbijgaan mijn ogen er niet vanaf houden. Je kunt zeggen dat zijn toch geen flessen? Nee maar ze zijn wel door ambachtelijke kunstenaars gemaakt en ik beleef er veel plezier aan. Ik wil dat met je delen. Want ik kan niet ophouden met de muzikanten te zingen "Tot jij mijn liefde voelt"

Het boek dat verscheen ter gelegenheid van de prachtige tentoonstelling van jeneveraffiches 'Louter Reclame' in het Schiedamse Jenevermuseum, is voor onze leden tegen een speciale prijs beschikbaar. Het museum stelde ons tevens financieel in staat om vier pagina's aan boek en tentoonstelling te wijden.

Ga beslist het museum bezoeken en het boek kopen!

Veel lees en kijkplezier met dit weer uitgebreide en gevarieerde nummer, leuk om mee te nemen op vakantie en anderen, mogelijk nieuwe leden, te laten lezen.

Redactie

Cees Marttin, c.marttin@kpnplanet.nl

Willem van Traa, wvantraa@xs4all.nl

Johan Soetens, jsoetens@hetnet.nl

Verzamelaarsvereniging

"De Oude Flesch"

Opgericht 6 juni 1979

Voorzitter

Harry Wagter, wagter@iae.nl

secretaris

Joke Andringa, d.gvanloenen@chello.nl

penningmeester, vice-voorzitter

Klaas Prins, klaas.prins@planet.nl

Jan Ledegang, ledegang.jj@chello.nl

public relations, 2^e secretaris

Arie Vijfvinkel, vijfvinkel@hotmail.com

bibliothecaris

Willem van Traa, wvantraa@xs4all.nl

Tentoonstellingen

Cees Marttin, c.marttin@kpnplanet.nl

Lidmaatschap € 30,- per jaar.

(M.i.v. 2010 € 40,- per jaar)

Huisgenoten € 10,-

Giro 4142725 t.n.v. "De Oude Flesch",

Schansbosch 11, Linschoten

Voor alle verdere informatie

website: www.deoudeflesch.nl

In het volgende nummer:

Catz en Zoon van Pekela

Antonio Salviati

Distilleerderij J.T.Beukers

Frits van Alphen herontdekt

Houtman in Afrika

DE OUDE FLESCH

Inleveren nieuwe kopij voor nummer 118 uiterlijk 3 augustus

UITSLUITEND in Word document ZONDER OPMAAK

Over volle paginabreedte en foto's in JPG per separete e-mail

Voorpagina: Twee voorraadflessen met goudverf etiket,

België of Nederland 18^e eeuw.

Collectie Cees van Wees Amsterdam.

Foto Johan Soetens

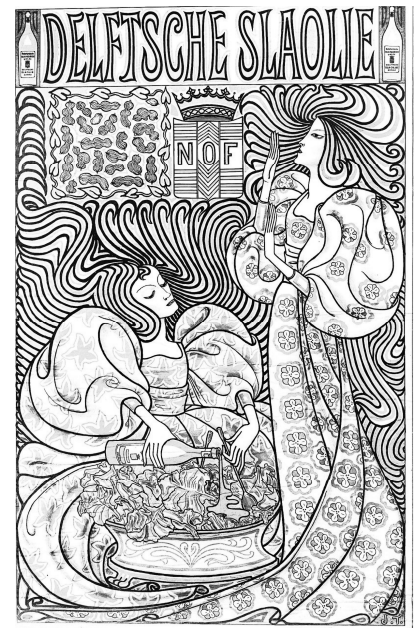
Tegen het einde van de 19^e eeuw ontstond de kunstrichting die aangeduid wordt als 'Art Nouveau'. De naam komt van een destijds gelijknamig etablissement voor decoratieve kunst in Parijs, in die jaren het artistieke middelpunt van Europa. Het was een reactie op de vele imitatiestijlen zoals neogothiek en neo classicisme, de interieurs met pauwenveren, zware draperiën en verguldsels en de slordige massaproducten van de juist opkomende industrie. De beweging zorgde voor een ware aardbeving in de kunstwereld waarvan de trillingen zelfs voelbaar waren in het landelijke stadje Leerdam waar de toenmalige directeur Cochijs de glasfabriek internationaal op de kaart zette door ontwerpers van allure te bewegen tot medewerking. Daar danken wij nu de glasobjecten aan van grootheden als de Bazel, de Lorm, Lebeau en Giddink. Wij spraken hier in navolging van Duitsland trouwens eerder over 'Jugendstil' een term die ontleend was aan het sinds 1896 in München uitgegeven tijdschrift 'Die Jugend' waarvan de eerste jaargangen op karakteristieke manier waren geïllustreerd door de kunstenaar Otto Eckmann. Nadat de Nederlandse kunstenaar Jan Toorop voor de Delftsche Slaoliefabriek een affiche had gemaakt kwam hier tevens de term 'Slaoliestijl' in gebruik.

Art Nouveau werd gekenmerkt door het gebruik van golvende lijnen, of dat nu plantenstengels waren of vrouwenharen en door gestyleerde ornamenten, arabesken

*Parijs, 1900. Hoofdingang van de Exposition Universelle in Art Nouveau stijl
Onder; René Lalique*

en Oosterse symboliek al was het werk van Nederlandse kunstenaars meestal wat strakker en rustiger dan dat van de buitenlandse collega's. In 1900 vond in Parijs gedurende zes maanden de *Exposition Universelle* plaats hetgeen algemeen beschouwd wordt als het hoogtepunt van de Art Nouveau beweging. Millioenen bezoekers kwamen op deze tentoonstelling af om zich te vergapen aan al het moois dat daar te zien was. Een van de exposanten was

René Lalique, een der bekendste goudsmiden/kunstenaars van Frankrijk wiens werk zelfs door de excentrieke Sarah Bernhard graag werd gedragen. In de komende jaren zou hij zich ontwikkelen tot de beroemdste glaskunstenaar van Frankrijk met als specialiteit parfumflacons.

René Lalique (1860-1945) had als kind al een talent voor tekenen, werd als zestienjarige toegelaten op de prestigieuze *Ecole des Arts Décoratifs* en als leerling geplaatst bij de Parijse goudsmit Louis Aucoc (1850-1932). Diens ouderwetse ontwerpstyl kon hem echter niet boeien. Hij ging voor twee jaar in Engeland waar de kunst in die tijd progressiever was dan in Frankrijk en ontwikkelde daar zijn tekentalent door van alles aan te pakken – van boekillustraties tot ontwerpen voor behangsels. Terug in Parijs besloot hij zich geheel te wijden aan het ontwerpen van bijouerie, eerst als free-lance

ontwerper maar al spoedig met groot succes werkend vanuit zijn eigen studio. De tentoonstelling van zijn werk op de Parijse Salon van 1894 bracht hem de klandisie van Sarah Bernhardt waarvoor hij een groot aantal luxueuze en extravagante sieraden maakte.

Dit zorgde er voor dat hij al snel bekend stond als de knapste en meest iedeënrijke juwelier van zijn tijd maar zorgde ook voor veel imitatie zoals hem op de grote Parijse expositie van 1900 al snel duidelijk werd. Vanaf dat moment zocht Lalique naar een specialiteit die hij met meer exclusiviteit zou kunnen beoefenen en hij vond dat in de productie van glas.

Het materiaal was hem al enigszins bekend door het werken met email en paté de verre (gesinterd glas) waarbij glaspoeder met een bindmiddel in een vorm wordt gebracht en versmolten tot een ondoorschijnend voorwerp. Er zouden lange verhalen te schrijven zijn over Lalique's kunstuitingen en dat is ook ruimschoots gebeurd maar dit is een blad voor flessenverzamelaars en we zullen ons daarom beperken tot zijn glazen parfumflessen. Het verhaal gaat dat Lalique voor het eerst poogde om een flesje te maken door grondstoffen te smelten in een pannetje boven het hoog opgestookte vuur in de keuken waarbij alleen het tijdig ingrijpen van zijn huisbaas voorkwam dat de keuken afbrandde.

*Van Links naar Rechts;
Flacon Cicaglia (Roger et Gallet), 1912;
Parfumhanger Eucalyptus, 1912;
(Cire Perdue)
Flacon Concave, 1920.*

*Hieronder;
Flacon Pan, 1912 (Cire Perdue)*

Parfumflesjes bestonden al sinds de Oudheid en altijd waren die individueel gemaakt. Ook in 18e eeuw vanaf de Rococo periode bestelden de dames van goede huize hun eigen parfumflessen van porcelein of geslepen kristal, meestal voorzien van een kostbare gouden sluiting. In de 19^e

eeuw leverden fabrieken als Baccarat, de Verrerie Royale de St. Louis en later de Art Nouveau kunstenaars Gallé en Tiffany handgemaakte flacons die duurder waren dan de inhoud waarvoor ze bestemd waren. Ook Lalique maakte oorspronkelijk individuele flacons. Middels zijn schoonvader kende hij de bij het bronsgieten gebruikte 'cire-perdue' methode waarbij op een kern van klei een wasmodel wordt aangebracht dat daarna met een nieuwe laag klei wordt afgedekt. Als het geheel nu gebakken wordt vloeit de was weg waarna vloeibaar brons in de ontstane ruimte kan worden gegoten.

Na afkoeling worden kern en kleimantel verwijderd en – voilà. Uitteraard kan op deze manier slechts één uniek exemplaar worden gemaakt. De methode werd al tweeduizend jaar voor onze jaartelling gebruikt maar Lalique paste hem toe bij het maken van parfumflesjes voor de high society. Voor verzamelaars zijn dat nu uiterst begeerlijke objecten en de prijzen zijn er dan ook naar zodat deze flacons slechts te vinden zijn in museale- en exclusieve privécollecties. In 1904 betrok Lalique een nieuwe studio waardoor hij als buurman kreeg de puissant rijke Corsicaan en parfumeur François Coty. Deze zocht al lang naar een mogelijkheid om parfumflacons in massaproductie te vervaardigen en kreeg nu de kans daartoe. Bij de Verrerie Legrand & Cie. te St. Denis, een bedrijf met duizend arbeiders, werden de eerste Coty parfumflessen gemaakt maar al spoedig huurde Lalique in Combs-la-Ville nabij Fontainebleau een glasfabriek exclusief voor hemzelf. In 1910 werd hij met steun van zijn vriend Coty daar de eigenaar van. Tot aan de sluiting in 1937 werkten daar constant 50 – 100 man aan de serieproductie van diens parfumflessen alsmede die voor andere beroemde parfumhuizen als Houbigant, Roger et Gallet en Worth. Lalique gebruikte daarvoor de in 1898 door Claude Boucher, directeur van de 'Verrerie de Cognac' uitgevonden half-automatische machine; de eerste van zijn soort in Europa.

Hoewel deze specifiek ontworpen was voor het maken van zware champagne- en cognacflessen slaagde Lalique er in er kleine flesjes op te produceren.

De omzet breidde zich zodanig uit dat in 1919 een tweede fabriek werd gebouwd in Wingen-sur-Moder in de na het einde van de Eerste Wereldoorlog van Duitsland terugverworven Elzas. Deze streek was door de Franse regering speciaal aangewezen voor de ontwikkeling van industrie.

Lalique kon zich nu ook op buitenlandse markten richten, vooral op Amerika en begon naast parfumflacons ook andere glazen producten te maken zoals allerlei vazen, presse-papiers, spiegels, asbakken en inktpotten, lampen en tafelglas. Veelal massafabrikaat maar onberispelijk van kwaliteit want gebrek daaraan is de doodsteek voor luxe producten. Ook was alles gesigneerd. Er bestaat niet zoiets als ongesigneerd Lalique glaswerk.

In 1925 werd het gehele productieprogramma getoond op de grote Parijse tentoonstelling *Exposition Internationale des Arts Décoratifs et Industriels Modernes*. Van deze hele mond vol zouden slechts zeven letters de toekomst halen namelijk *Art Déco* alhoewel deze term pas in 1965 in gebruik kwam. De kunststijl werd nu minder dan vijf en twintig jaar geleden gekenmerkt door gebogen

lijnen en wapperende gewaden en was strakker geworden, vaak geïnspireerd door Egyptische motieven. Dit alles speelde zich immers af vlak na de ontdekking van Tut-Anck-Amon's graf. In de strakkere lijnen kondigde zich reeds het kubische aan.

Boven; Flacon Nenuphar (Waterlelie), 1913.

Rechts; Bouchermachines in de Verrerie Saint-Jaques (Cognac). Detail van een olieverf schilderij uit 1904 door René Herisson. (Collectie Musée de Cognac.)

Hieronder van L. naar R.; Flacon Epine, 1920, Flacon Amphitra, 1925; Flacon Cactus, 1929

De tentoonstelling vestigde voorgoed Lalique's naam als Art Décokunstenaar. Wagon Lits gaf hem de opdracht voor het decoreren van rijtuigen van de Oriënt Express. In 1933 was hij een van de weinigen die bij hun leven in het Musée des Arts Décoratifs een overzichtstentoonstelling kreeg. Hij ontwierp tafelgerei, lampen en wandversieringen voor het prestigieuze in 1935 te water gelaten passagiersschip *Normandie*. Langdurig konden de opvarenden daar overigens niet van genieten want dit 298 meter lange schip met ruimte voor

1975 passagiers wist de oversteek naar Amerika in slechts vier dagen te maken en was daarmee gerechtigd tot het voeren van de 'Blauwe Wimpel'. Ondanks dit alles bleef deze universele kunstenaar en ontwerper in de eerste plaats *Maître Verrier*. In 1940 werd bij het uitbreken van de Tweede Wereldoorlog de fabriek in de Elzas verwoest. Die nabij Fontainebleau was al in 1937 gesloten. Lalique heeft de heropening van zijn fabriek niet meer meegemaakt. Hij stierf in mei 1945. Zijn zoon zette het bedrijf na de oorlog opnieuw op en werd op zijn beurt opgevolgd door zijn dochter. De fabriek in Wingen-sur-Moder bestaat nog steeds en heeft 350 man in dienst. Huidige directeur is Patrick Mage.

Met de klok mee; Affiche uit 1925; Flacon Eucalyptus, 1929, met kunstig uitgevoerde sluiting die de flacon op één van Lalique's lampen doet lijken; Twee groene flacons 'Cire Perdue' voor het huis Roget et Gallet, 1925. Links; 'Le Jade, Rechts; Flacon Amélie; Flacon Bouquet de Faun, 1935,' 'Cire Perdue'. Collectie Nederlands Parfumflessen Museum.

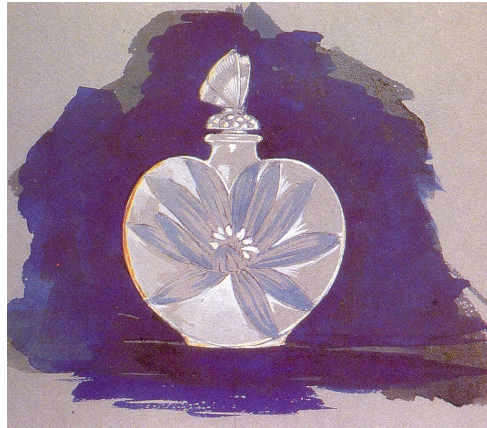

Een collectie Lalique parfumsflessen aanleggen is geen goedkope hobby. Prijzen kunnen uiteenlopen van enkele honderden tot vele duizenden Euro's. Het glaswerk is van oudsher bijzonder populair onder Amerikaanse verzamelaars mogelijk mede aangewakkerd door enkele van Lalique's spectaculaire interieur decoraties in New York en een grote glastentoonstelling aldaar bij B. Altmans in 1935. De grote Parijse musea op het gebied van decoratieve kunst hebben vanzelfsprekend werk van hem in de collectie. Het museum Boijmans van Beuningen en natuurlijk ons 'eigen' parfumsflessen museum in Winkler (N.H.) bezitten een aantal van zijn parfumsflacons.

Flacon 'Dans la Nuit', 1920. Ontworpen voor het parfumshuis Worth. (Collectie Nederlands Parfumsflessen Museum, Winkler N.H.)

RENÉ LALIQUE (1860-1945) – MAÎTRE VERRIER

The 'Art Nouveau' movement, named after a Parisian establishment for decorative arts was a late 19th century reaction to the decoration of the neo-gothic and neo-classical interiors with their heavy draperies and mass-products of the newly developed industry. The Parisian exposition *Exposition Universelle* (Paris, 1900) is considered the summit of the movement with millions of visitors who came to admire the many beautiful objects on show. One of the exhibitors was René Lalique, at that time one of the most famous goldsmiths of France, whose work was popular with the upper ten as well as with famous artists such as the eccentric actress Sarah Bernhard.

From Left to Right; Flacon Telline, 1935;

Design for a perfume bottle;

René Lalique.

In search of a material that would allow him to meet with less competition and imitation of his work as a goldsmith, he began to study the possibilities of making glass objects. Through his work with enamel and decorative sintered glass ('Pâte de verre') he had some basic knowledge of the material and he decided to specialize in the production of perfume bottles. In the 18th and 19th century, well-to-do ladies ordered their own perfume bottles made from china or crystal, often with a golden closure. Factories such as Baccarat, the Verrerie Royale de St. Louis and later Art Nouveau artists such as Gallé and Tiffany made scent-bottles that were more expensive than the perfume in it. Lalique started to make glass bottles by using the 'cire perdue' or lost wax method, by which a core of clay of a certain shape is covered with a layer of wax bearing the decoration of the future bottle. This is covered in turn by a layer of clay and baked in a kiln to provide a mould for an exclusively made glass bottle.

In 1904 Lalique moved into a new studio where he had the exceedingly wealthy François Coty as a neighbour, who had been for years searching for a possibility to make mass-produced perfume bottles and now found his ideal partner. With the help of Coty's fortune, Lalique became owner of a glass factory in Combs-la-Ville, near Fontainebleau where he produced bottles for Coty as well as Houbigant, Roger et Gallet and Worth using the semi-automatic Boucher machine, named after its inventor, the director of the 'Verrerie de Cognac', Claude Boucher.

In 1919, a second factory was built in Wingen-sur-Moder, in the area of the Alsace, recently reclaimed from Germany after the First World War. This enabled Lalique to start production of a variety of glassware such as vases, mirrors, lamps and inkwells and also opened the door to the American market. In 1925, during the Parisian exposition *Exposition Internationale des Arts Décoratifs et Industriels Modernes*, that gave birth to the term *Art Déco*, Lalique showed his complete product line, which established his reputation as the leading Art Deco artist once and for all. Wagon Lits commissioned him for the decoration of the *Oriënt Express* carriages and he designed tableware, lamps and wall decorations for the new French ocean liner, the prestigious *Normandie*. Yet, this universal artist and designer remained first and foremost 'Maître Verrier' and his name remains indisputably connected with the art of glass making. Lalique passed away in May 1945. The factory near Fontainebleau closed in 1937 and that in the Alsace was laid to ruins during the first weeks of the Second World War but was rebuilt after the war and is still in operation under the name Cristal Lalique.

Flacon Imprudence, 1935

LEVERT & Co 'DE WILDEMAN' (Wat Levert levert is goed!)

Peter Vermeulen

Reeds in de tweede helft van de 18e eeuw woonden er leden van de familie Lefert in Amsterdam - afkomstig uit Burgsteinfurt (Duitsland) -, alwaar zij zich bezig hielden met de fabricage van dranken en de handel daarin. De sinds 1679 bestaande drankstokerij en herberg '*waar de Wildeman uithing*' op het Kolkje te Amsterdam werd omstreeks 1790 gekocht door Eberwin Lefert (1760-1839). Deze paste het bedrijf aan, zodat er naast jenever van het merk '**Oorlam**' ook likeuren konden worden gemaakt volgens recepten, die vermoedelijk afkomstig waren uit de 'Elefantenapotheke' (Burgsteinfurt). Deze apotheek bestaat reeds sedert 1575. In 1714 kwam de apotheek in handen van Johann Heinrich Danckelmann. Hij was familie van Eberwin's moeders zijde (Hermina Danckelmann). Deze likeuren vonden afzet in de betere kringen in en buiten Amsterdam. Het karakteristieke "Wildemannetje" (gevelsteen) bleef het symbool van het bedrijf.

Met zijn jongere broer Johan Henrich Lefert (1770-1813) bracht Eberwin het bedrijf tot bloei, vooral door de vondst om speciale slijterijen voor de betere standen op te zetten waar naast gewone jenever ook likeuren en geïmporteerde fijne wijnen op fles konden worden gekocht. Andere toenmalige slijterijen of 'tapneringen' hadden een meer volkse clientèle en verkochten hun dranken uit vaten, die ter plaatse in maatbekers werden afgetapt. Flessen waren immers relatief kostbaar. De klanten namen hun eigen kan of kruik mee om de

aankoop te vervoeren. De naam Lefert vernederlandsde in die tijd tot Levert.

Niet geheel duidelijk is de connectie met Van Zuylekom, Levert & Co '*t Rinse Anijsvat*' aan de Westerstraat te Amsterdam. Van Zuylekom (uit 1684) voerde immers een eigen merk jenever. De Van Zuylekom likeurstokerij en kantoren bevonden zich op de Westerstraat 176-180, het adres waar Johan Henrich Lefert eind 18e eeuw ingeschreven was. Het pand bestaat nog steeds. Er is nu een slijterij in gevestigd.

Vermoedelijk werd na het overlijden van Johan Henrich 'de affaire' verdeeld: de

kinderen van Eberwin kregen de slijterijen en agenturen, de kinderen van Johan Henrich de likeurstokerij. De door Johan Henrich's zoon Jan Levert (1805-1864) geleide likeurstokerij moest in 1844 gedwongen verkocht worden. De drankwinkels en importzaken van Levert & Co bleven vermoedelijk buiten schot en bleven in familiebezit. Jan Levert heeft omstreeks 1854 in Soerabaya een arakstokerij opgericht. Na het debacle met de stokerij richtte Eberwin's kleinzoon Everwijn jr. (1834-1876) omstreeks 1854 met Aswerus Johannes Haages (1801-1853) een nieuw bedrijf op: "*Haages & Levert jr.*", distilleerderij '*De Kleine Koopman*'. Dit bedrijf aan de Kerkstraat 342 te Amsterdam heeft tot 1918 bestaan. De firma werd na Everwijn jr.'s overlijden, geleid door diens broer Johannes Aswerus Levert (1845-1919). Door diverse oorzaken gingen de zaken echter achteruit. '*De Kleine Koopman*' werd in 1918 aan derden verkocht.

Na vele uitbreidingen werd de oorspronkelijke firma in 1895 omgezet in een NV, genaamd "**Likeurstokerij en Wijnkoperij "DE WILDEMAN"** voorheen **LEVERT & Co**" nog steeds met dezelfde wildeman als symbool.

Adres: Nieuwendijk 136 direct naast de toekomstige eerste vestiging van de Bijenkorf. In 1909 verhuisde het bedrijf naar de Kolksteeg 3-5, te Amsterdam.

De belendende 4 percelen aan de Kolksteeg werden aangekocht en uitgebroken. Er ontstond een voor die tijd moderne fabriek. Een oude gevelsteen ("**D'4 gekroonde Evangelisten**") werd bewaard en aan de gevel van de fabriek aangebracht. Tevens werd het oude uithangteken "**De Wildeman**" in Herculesgedaante met eikenloof om de heupen bevestigd aan de gevel van de in een winkel getransformeerde vroegere taveerne. Naast de handel in wijn werd er limonade geproduceerd en natuurlijk jenever en likeuren. Bekend was vooral het op een oud recept stoelende elixer "**Longae Vitae**".

Vooral met het oog op de export werd vervolgens in Schiedam (en vanwege de betere vervoersmogelijkheden aldaar) een "branderij en buitenlandse distilleerderij" ingericht. Gevoerde merken: "**De Wildeman**" en "**Oorlam**". Dit was oorspronkelijk de benaming voor een Europeaan, die uit Nederlandsch Oost-Indië

terugkeerde. Het woord is een volksetymologische vervorming van de Maleise woorden "orang lama", dat verkort is uit "orang lama datang". Hetgeen zoveel wil zeggen als: "een mens, die lang geleden gekomen is", een oud-gast dus. De koopvaardijmatrozen gaven deze naam aan de matrozen van oorlogsschepen en van daaruit (zij dronken kennelijk nogal stevig) kreeg het de betekenis van een "rantsoen jenever". Later werd het zelfs de naam voor een borrel in het algemeen. Levert & Co was zo slim het woord oorlam als merknaam te laten registreren.

Ik heb in mijn verzameling een kelderfles van Levert & Co: 26½cm; 1,20lt; donkerolijfgroen; varkenssnuut top; tweedelige mal. Het cachet luidt "**L&Co**". Ik schat hem op ca 1875.

De meest gezochte fles is echter die met het cachet waarop de Wildeman is afgebeeld. Ons Australische lid Theo Hulst is de gelukkige bezitter ervan

De Amsterdamse Nieuwe Zijds Kolk werd gegraven als verbinding tussen het toen nog open water van de N.Z.Voorburgwal en de Amstel. Nadat het door het graven van de Martelaarsgracht zijn functie verloren had werd het gedempt en het ontstane plein werd korenmarkt: een ideale plaats om een distilleerderij te vestigen. Tegenwoordig kolkt er dus niet veel meer of het moest het bier zijn dat in het bierproeflokaal 'De Wildeman' met zorg en liefde wordt geserveerd in een van de vroegere ruimten van wat ooit Levert & Co. was. Vanaf 11.00 komen stamgasten hier hun krantje lezen. Het is een van de meest easy-going places in het toch al zo easy-going Amsterdam. (JS)

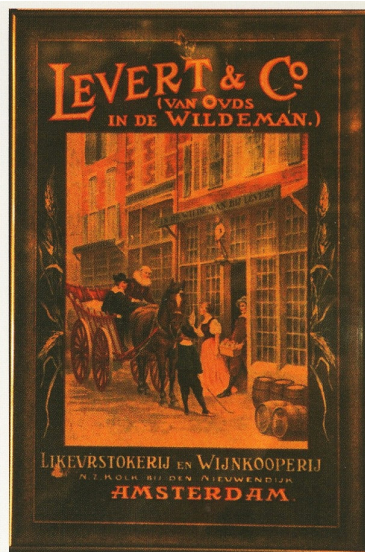
Everwijn Jr's zonen Ees (1865-1940) en Hendrik (1871-1946) richtten in 1891 samen met Louis Frederik Schudel "Levert & Schudel", distilleerderij "De Pelikaan" op. Het bedrijf was gevestigd Dijkstraat 2-8 en Houtmarkt 2 te Haarlem.

Na aanvankelijk gunstige tijden kwam dit bedrijf in financiële moeilijkheden, waarna het in de dertiger jaren van de 20ste eeuw werd overgenomen door de gefortuneerde Johan Philip (1875-1952), een jongere broer van Ees en Hendrik. Deze droeg het bedrijf over aan zijn zoon Johan (1903-1949). Na diens overlijden verviel het bedrijf aan Johan's broer Philip (1906--1982), maar de zaken bleven achteruit gaan. In 1971 werd de stokerij uiteindelijk van de hand gedaan.

Levert verkocht zijn producten in zowel cilindrische flessen, kelderflessen als in de gewone bruine steengoed kruiken, maar het bedrijf werd zeer bekend door het uitbrengen van hardstenen blauwgrijze kruiken met twee blauwe banden rondom het lichaam en met een donkerblauwe applicatie 'LEVERT & Co DE WILDEMAN AMSTERDAM OPGERICHT Ao 1690' rondom een pijprokende boer in een windmolen landschap. Deze kruik werd in grootte vanaf een miniatuurtje tot aan een ferme 1 liter uitgebracht. In de bodem werd de inhoudsmaat in liters aangegeven, maar voor de Engelssprekende landen gebeurde dit in "Quart".

Levert & Co werd in 1914 overgenomen door de familie Kleipool. Het bedrijf kwam tot grote bloei rondom het midden van de 20^e eeuw. Er werkten toen ca 60 mensen. De door Levert gebruikte verpakkingen en etiketten zijn altijd

heel traditioneel geweest. Het bedrijf leunde zwaar aan tegen de nostalgische Oud-Amsterdamse sfeer die de omgeving van de Nieuwezijds Kolk uitstraalde. De gevel van de voormalige tapperij, gelegen tegenover het schilderachtige 16^e eeuwse Korenmetershuisje kwam op verschillende etiketten voor. De gebruikte flessen waren standaardtypen, eventueel voorzien van een naam of de voor de Amerikaanse markt (droogleggingswet) verplichte tekst 'FEDERAL LAW FORBIDS SALE OR RE-USE OF THIS BOTTLE'. Toen in de na-oorlogse jaren jonge jenever populair werd koos men echter voor het ontwerp van een sterk afwijkend model, de z.g. vuurtorenfles. Hoewel in onze ogen niet het toppunt van moderne vormgeving, week deze kenmerkend af van wat elders in gebruik was. De fles sloeg enorm aan en verhoogde de omzet duidelijk zodat hij al snel ook voor andere producten als citroen-brandewijn en vieux gebruikt werd.. Ook het

gebruikte advertentiemateriaal getuigde van een nieuwe en frisse aanpak maar het heeft de zelfstandigheid van het bedrijf niet kunnen redden. In 1971 werd Levert & Co samen met de andere Kleipool bedrijven als "Daniel Visser & Zonen" en "Daalmeijer" door Henkes opgekocht en meteen ontmanteld. Henkes werd op haar beurt in 1987 overgenomen door Bols.

Aanrijding met gevolgen

In 1970 reed de toenmalige directeur Frans Kleipool vlak bij zijn bedrijf op het Kolkje tegen één van de metalen vuilnisbakken aan die de Gemeente in die jaren aan bedrijven en huishoudens beschikbaar stelde. De vuilnisbak bleef onwrikbaar op zijn plaats en in de auto zat een flinke deuk. Hoe kon dat ding zo zwaar zijn? Bij inspectie bleek dat onder een laagje afval zo'n dertig flessen jenever verstopt waren. Ook in de andere vuilnisbakken op het Kolkje bleek dat het geval te zijn. Er werd aangifte gedaan en de politie zette een val op. Het bleek dat de bakken een uur voordat de stadreiniging kwam al door een ander 'bedrijf' werden geleegd. De affaire leidde uiteindelijk tot het ontslag van vijftien medewerkers die in het complot zaten.

Voor het Amsterdamse verkoopkantoor van de Vereenigde Glasfabrieken was Levert & Co. nadat Wijnand Fockink en Bootz door Bols waren overgenomen in belangrijkheid de tweede klant op het gebied van gedistilleerd flessen en met een afstand van ca. 500 meter tussen beide bedrijven zeker de dichtstbijzijnde.

Aangezien het bedrijf ook eigenaar was van de wijnhandel Steins Bisschop aan de Prinsengracht waar men onder andere Pedro Domeq sherry afvulde, behoorde men tevens tot de groep grootste klanten in de regio Amsterdam.

Op de bovenverdieping van het pand aan de Nieuwe Zijds Kolk zetelde de directie: de gebroeders Kleipool maar gelijkvloers was het domein van de bedrijfsleider, mijnheer Bom, een forse man, steeds in een witte jas gekleed, vriendelijk maar resoluut en bovenal een snelle beslisser. In de euforie rond de landing van de eerste mens op de maan

wist een slimme bedrijfsleider in de glasfabriek Nieuw Buinen zich het bestaan te herinneren van een raketvorm die (door wie? van waar?) ooit was besteld maar nooit gebruikt. Mijn eerste gang daarmee was naar Levert & Co. want daar werd niet te lang vergaderd over dit soort zaken. De raketfles werd een groot succes: oorspronkelijk op de markt gebracht gevuld met bessenjenever maar al spoedig ook voor andere artikelen gebruikt. Iedere slijter en kroegbaas wilde die fles hebben. De fles heeft nooit navolging gehad en is nu een collector's item. Enige jaren geleden is echter een wodka merk uitgekomen in een raketfles. (Zie blad maart 2009, no.116)

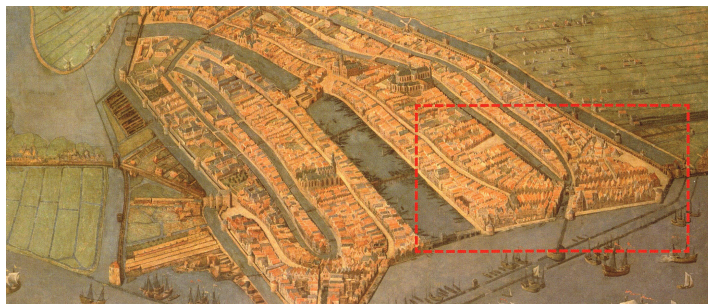
Ooit bracht een repatriant uit Indië een recept mee voor een bananenlikeur waar Levert, gezien het toenemend aantal mensen met Indische achtergrond, wel iets in zag. De groene drank werd afgevuld in een vierkante standaard fladderakfles onder de naam *Pisang Ambon*. Na de overname door Henkes in 1971 besloot men dit merk met alle andere Levert artikelen af te danken. De restant voorraad werd voor een ramsjprijs bij de Macro afgezet. Soms gaan dingen echter een eigen leven leiden buiten onze beslissingen om. De jeugd had kort daarvoor de likeur, gemixt met jus d'orange, ontdekt als discodrank, mogelijk geïnspireerd door de in 1974 door de AVRO uitgezondende televisieserie 'De Stille Kracht' naar het beroemde boek van Louis Couperus. Het verhaal speelt zich af in het 'oude' Indië en werd vertolkt door topacteurs. Deze waarschijnlijk best bekeken Nederlandse productie ooit hield miljoenen aan de buis gekluisterd waarbij menigeen een glas Pisang Ambon in de hand moet hebben gehad. De omzet vloog tenminste omhoog. Henkes besloot nu serieus in het product te gaan investeren. De omzet, bij de overname van Levert 17.000 liter, groeide naar 800.000 liter in 1978 en tegelijk kwam de een na de andere imitatie op de markt die allemaal van het woord Pisang met een toevoeging gebruik maakten van *Pisang Mas* af tot *Pisang Toean* toe, in Amsterdam smalend aangeduid als 'de banaan van meneer'. Ook de Tax-Free- en de Amerikaanse markt gingen open voor het product wat voerde tot de introductie van wat waarschijnlijk de meest gecompliceerde fles uit het assortiment van de glasfabrieken was: een flessenvorm waarvan geen twee zijden aan elkaar gelijk waren, met de hand geciseleerd en bestaande uit vier losse delen die twee bij twee met bouten waren verbonden. Inmiddels is jhet model vereenvoudigd. Pisang Ambon behoort inmiddels tot het Bolsassortiment en is niet meer weg te denken al is de omzet beduidend lager dan in de gloriejaren. En dat voor een artikel van wijlen Levert & Co. Tegelijk zijn vrijwel alle 'me-too'-producten van de markt verdwenen. Is dat nou een voorbeeld van superieure marketing of was het toch de geheimzinnige werking van 'De Stille Kracht'?

Deze bijzondere foto toont meer dan twintig 'me too' Pisang producten. (Archief Anton van Stekelenburg)

The former distillery **Levert & Co. De Wildeman** claimed its origin as early as 1690 and was certainly one of the oldest distilleries in the city of Amsterdam, together with companies such as Wijnand Fockink and Bootz. In the 1950's, these two were taken over by Lucas Bols.

Levert & Co had its factory and offices in one of the oldest parts of Amsterdam, facing a little square, a filled-in former waterway, called 'the Kolk'. The building, once in use as an inn and tavern, was thoroughly modernized in 1909 and was

The oldest map of Amsterdam, ca. 1538. In the upper left corner of the red rectangle a little open space: the future location of the Levert Distillery

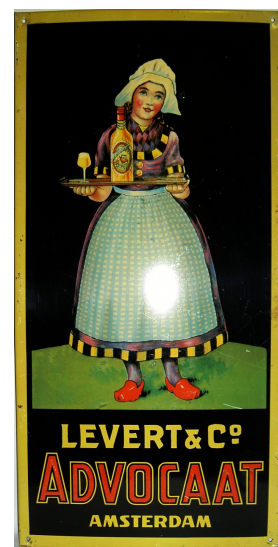
home to a modern distillery. The façade, however, was kept as much as possible in its original state. The company was proud of its roots in the history of Amsterdam and the image of the medieval façade was often used for labels and show cards. It had always been rumored that the city of Amsterdam has its origin in a stronghold, built by one of the early dukes of Holland and during the construction of the new factory the foundations of it were actually found under the Levert building. In 1914 the Levert company was bought by the Kleipool family, also owners of the Schiedam-based distilleries 'Daalmeijer' and 'Daniel Visser'. Case bottles of the latter, with their characteristic blue glass seals, are nowadays collectors' items. Levert produced jenever under the brand name *Oorlam*, which is a corruption of a Malayan expression. The word was originally used for the daily ration of spirits on board of Dutch East Indiamen and is still the common word for a drink of jenever. Packaging, labeling and advertising of Levert products has always been traditional. In the 1960's, however, a more neutral tasting type of jenever was introduced, called 'Jonge Jenever' for which a special bottle and a modern style of advertising was used. Although the campaign was successful it could not save the company's independence. In 1971 Levert & Co. was absorbed by the Henkes distillery which in its turn was obtained by Lucas Bols in 1987. The little square 'Kolkje' in Amsterdam is still a popular place for tourists. Part of the distillery's old façade has been preserved and in the original tavern, one can taste some very good, traditional jenevers. However, the tavern specializes in beer and caters to a very international clientele.

Bronnen:

Gemeente archief Amsterdam
Mededelingen door de heer Coen Kleipool in augustus 2008
Mededelingen door de Heer Philip Levert in maart 1971.
Kort overzicht van de Levert stokerijen 1790-1971.
Artikel van onbekende auteur.
N.V. Likeurstokerij en Wijnkoperij 'De Wildeman' voorheen Levert & Co Amsterdam
(Overdruk. Artikel van onbekende auteur, clubblad 29, okt 1986)
Bierproeflokaal 'In de Wildeman' 20 jaar door diverse auteurs,
Amsterdam 2006. ISBN 90-9020575-6

Herkomst foto's;

Interieur Proeflokaal De Wildeman
Collectie Peter Vermeulen
Cees van Wees
Jan Ledegang
Jenevermuseum Schiedam
Archief Anton van Stekelenburg

LOUTER RECLAME

100 jaar Jenever Affiches in het Jenevermuseum *Hoofd presentaties Jenevermuseum*

Joyce Pinsel-Meijer

Van 4 april tot 29 september 2009 toont het Jenevermuseum haar rijke bezit aan gedistilleerd affiches waarvan het circa 150 in beheer heeft (voor deze gelegenheid aangevuld met bruiklenen) onder de titel 'Louter reclame'. De oudste voorbeelden stammen uit 1890 en de jongste uit de jaren '60 en '70 van de vorige eeuw. Daartussen ligt een kleurrijke reclamewereld die de bezoeker voert van nostalgische Oud-Hollandse tafelen tot het krachtige lijn- en kleurenspeel van de moderne vormgeving. Een representatieve selectie van vijftig affiches zijn samengevat in een boek. Op deze pagina's bieden wij daaruit een keuze.

Boven; 1890-1900 Onder; ca 1900
Coll. Stedelijk Museum Schiedam

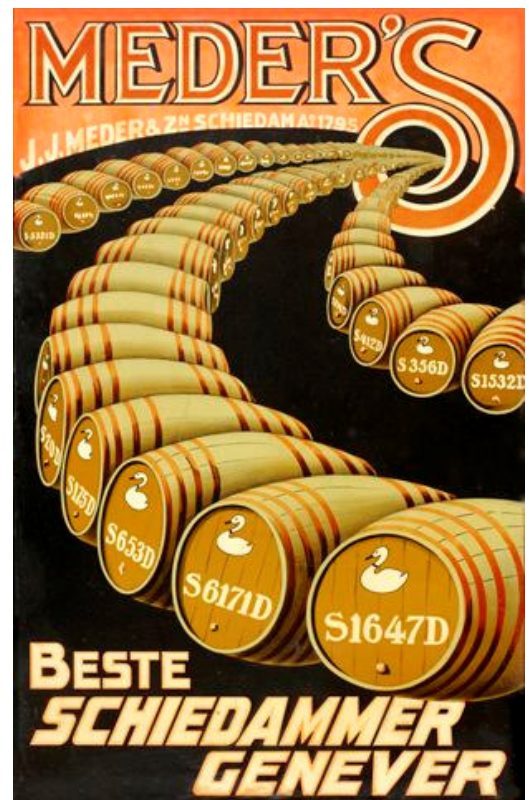
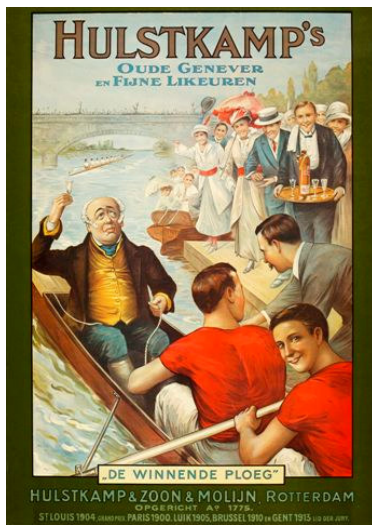
In de hoogtijdagen van de Jeneverindustrie, rond 1850, telde Schiedam circa vierhonderd branderijen en distilleerderijen. Dit was tevens de periode dat het gebruik van posters en affiches als reclamemiddel een grote vlucht nam. Naast het ontwikkelen van een eigen, herkenbare stijl in drukwerk, briefpapier en etiketten werd het gebruik van wat men openbaar drukwerk zou kunnen noemen een steeds belangrijker middel waarmee een merk zich van de naaste concurrent kon onderscheiden. Het was niet ongebruikelijk dat 30% van het reclamebudget daarvoor werd aangewend.

Boven; 1890-1900 Onder; 1900
Coll. Stedelijk Museum Schiedam

Links; een Hoppe reclameplaat
Collectie Jenevermuseum.
Hoewel vanaf 1930 de moderne
vormgeving haar intrede deed
bracht Hoppe nog in 1935 dit
nostalgische tafereel uit.

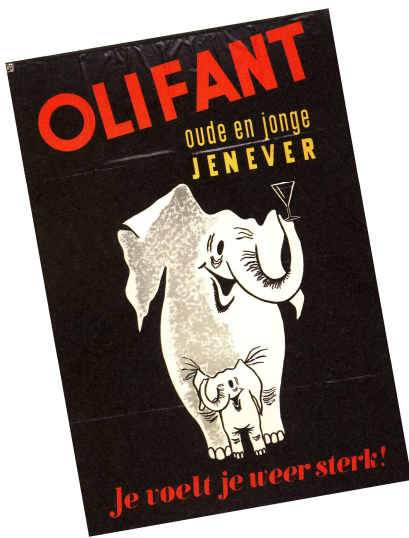

*Van Links. naar Rechts; 1920-1925 Collectie Jenevermuseum
1935, Collectie Jenevermuseum
1925-1939 Collectie Stedelijk Museum, Schiedam*

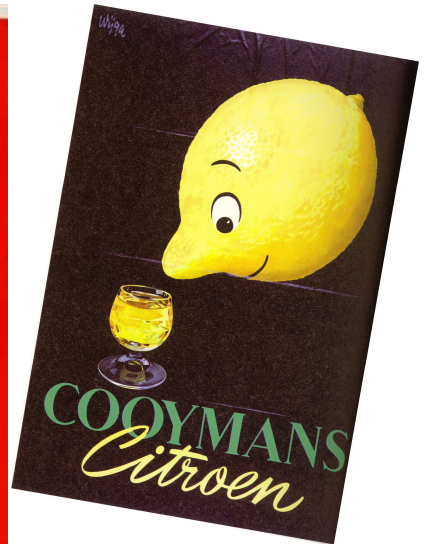
De affichekunst vormde tot in de jaren '30 van de vorige eeuw de basis van alle public relation ten behoeve van consumenten-producten en vooral de Hollandse borrel vormde vanaf 1890 tot ca.1970 voor Nederlandse ontwerpers een onuitputtelijke bron van creativiteit. Franse affiches uit de 19e eeuw dragen de namen van grootheden als Mucha, Jossot en Toulouse Lautrec maar in ons land werden tot ver in de twintigste eeuw bijzondere affiches gemaakt door bekende ontwerpers als Frans Mettes en Fiep Westendorp die werkten in opdracht van merken als Harteveld en Rynbende. In de studio's van Marten Toonder ontstond Neerlands bekendste kabouter, Pinneke Proost. Deze ontwerpers slaagden er in zich los te maken van de oubollige en nostalgische sfeer die het werk van hun voorgangers kermerkten en schiepen met hun krachtige grafiek een jong en dynamisch imago voor jenever. De slogans die de campagnes begeleidden klinken ons nog bekend in de oren en voor wie de trap naar de tentoonstellingsruimte opgaat zullen de daar aangebrachte slagzinnen een feest van herkenning vormen.

*Links; 1930 Coll. Stedelijk Museum
Midden; 1950 Coll. Jenevermuseum
R.Boven 1940 Coll. Jenevermuseum
Daaronder; 1950 Ontwerp;
G.Scheepstra Coll. Jenevermuseum*

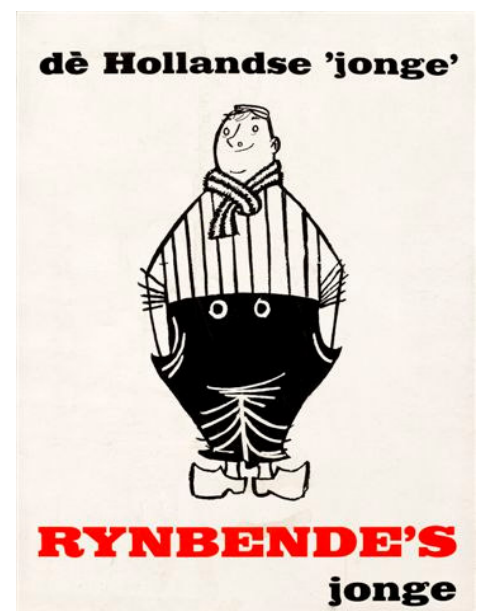
1955 Coll. Gem. Archief R'dam

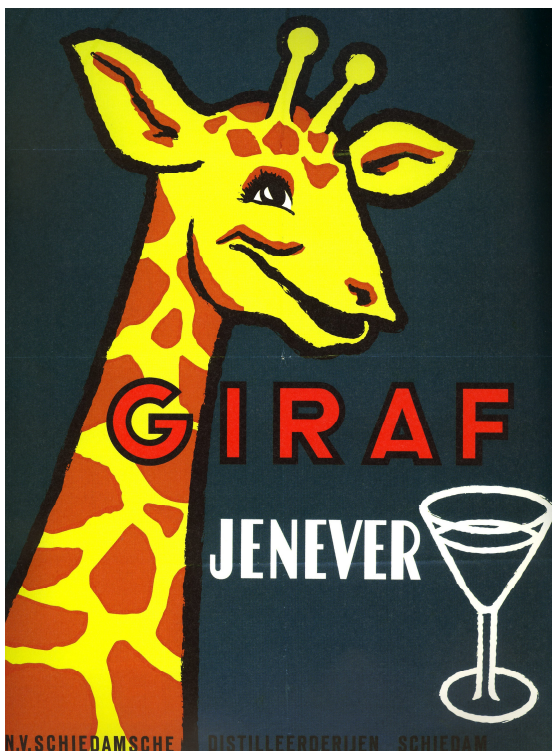

Midden; 1955
Ontwerp Reyn Dirksen
Rechts; 1955
Coll. Gem. Archief R'dam

Boven; 1960. Ontwerp J.Kruis
Colectie Gemeentearchief Rotterdam
Rechts boven; Neerlands bekendste kabouter,
1945-1950. Erven Hans G. Kresse
Collectie Jenevermuseum.
Rechts onder; 1958. Ontwerp Fiep Westendorp.
Collectie Gemeentearchief Rotterdam

Links; 1962. Coll. Gemeentemuseum Rotterdam. Rechts; 1960-1965. Ontwerp Frans Mettes. Coll. Jenevermuseum

1890-1900

The period from 1850 onward is considered as the beginning of the Industrial Revolution, as well as the development of advertising. It was the beginning of the Golden Age for the art of posters and placards. Well into the 20th century, posters were the basis of all public relations for consumer products and it was not uncommon for companies to spend 30% of their advertising budget on them.

In 1850, in Schiedam, the 'Jenever city', over four hundred distilling companies produced primarily jenever but also a variety of liqueurs. Many of those enterprises have long since terminated their activities but their names are still remembered thanks to the posters and placards they used.

In Schiedam, the Jenever museum is guardian of an impressive collection of posters, dating from 1870 to 1970. A large number of them have been selected for the exposition 'Louter Reclame' (Pure Advertising; 04-04-2009 until 27-09-2009) together with posters on loan from other sources. On exhibit are early 1900 posters with traditional 'Old Dutch' scenes and

images of smiling maidens, presenting a bottle of jenever, as well as 20th century examples of younger and often very dynamic design.

Joyce Pinsel-Meijer, senior executive Presentations of the Jenever Museum and responsible for the poster exhibition, had the difficult task of selecting fifty out of the more than 150 posters that were available for her book (*Louter Reclame 100 Years of Jenever Posters* , ISBN 97890 598 10259 - € 12,50).

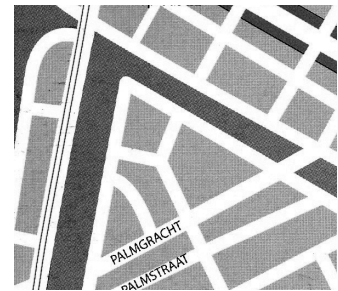
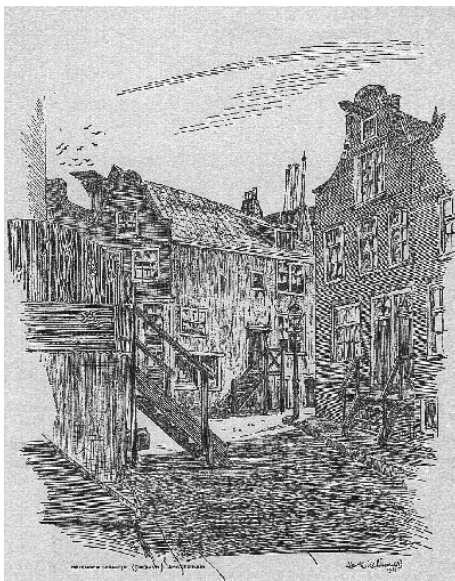
The museum enabled 'De Oude Flesch' to publish on four pages a number, to pay homage to the many graphic designers that created the beautiful heritage of advertising campaigns promoting Dutch Jenever. At the same time it highlights a long underestimated aspect of the art of graphic design.

1964

Van Wees en de Driehoekstraat, dat zijn twee oer-Amsterdamse begrippen, nauw verbonden met wat men 'het hart van de Jordaan' noemt. In deze buurt speelde zich in het begin van de twintigste eeuw het meest typische en woelige volksleven van Amsterdam af maar het is nu een complex van rustige, stille straatjes en in het hart ligt het ook al niet: eerder aan de uiterste noord-west hoek van wat bij de grote staduitbreiding van 1612 eerst met 'Nieuwe Werck' werd aangeduid maar al gauw de naam 'Jordaan' verwierf, hoogstwaarschijnlijk naar het Franse 'Jardin'. Dat is niet verwonderlijk daar veel straten en grachten bloemen- of bomenamen dragen. Bij de aanleg werd gebruik gemaakt van bestaande paden en sloten zodat het geheel in een vreemde hoek ligt ten opzichte van de grachtengordel. Bedoeld als

woonoord voor de kleine burgerij verviel het stadsdeel tegen het einde van de 18^e eeuw tot een verschrikkelijke pauperbuurt met krotwoningen en veel van de beruchte kelderwoningen. Pas in de jaren dertig werd met de sanering van de buurt begonnen. De Driehoekstraat had in het bijzonder een slechte en ongezonde reputatie maar de Jordaanse meiden moeten er het bekijken waard geweest zijn want twee van mijn ooms vonden daar hun bruiden. Die namen weliswaar van huis uit geen bruidschat mee maar wel een overdosis nimmer eindigende poets- en schoonmaakdrift.

Het was in die tijd dus allesbehalve tuin-achtig in de Tuinstraat of goud wat er blonk aan de Goudsbloem- en Rozengracht. Zoals op een bekende tekening van Wenckebach uit 1910 te zien is vormt de Driehoekstraat ook geen driehoek maar een gaffel of Ypsilon. De driehoek komt van de grachten die dit voormalig stukje moerasgrond insluiten. De typische vorm maakte de straat heel geschikt voor het opvoeren van toneel en cabaret tijdens de viering van het Jordaanfestival waarbij de toeschouwers genoten van de verrichtingen van Ome Ko, tante Daan en tante Leen, Johnny Jordaan en het Rembrandt Trio. Tegenwoordig wordt het festival wegens de massa's die er op af komen buiten de Jordaan georganiseerd maar rond de jaren vijftig was het een gezellig en kleurrijk septembergebeuren, ongetwijfeld met plezier gadegeslagen door de jonge Cees van Wees, zelf in het dagelijks leven niet wars van enig toneelspel. Ooit was hij Nederlands kampioen kogelstoten. Het is altijd goed om dat feit in gedachten te houden voordat je met hem in discussie gaat al zal je niet gauw ruzie met hem krijgen. Bekend en hier en daar gevreesd om zijn kernachtige uitspraken over de producten van zijn collega's. Kwaad op de Keuringsdienst van Waren die zomaar de afbeelding van graanhalmen op etiketten toestaat al is er geen korrel aan de inhoud te pas gekomen 'Ambachtelijke prietpraat, mijnheer'. Kan breed uithalen naar de zogenaamde 'koude distillateurs'. 'Jeneverstokers zegt U? Ha-Ha, het enige dat ze stoken is de centrale verwarming'. Wordt af en toe zachtjes bij de elleboog genomen binnen de vereniging van distillateurs 'Cees, nou moet je het niet te bont maken'. 'Maar ze weten best dat ik gelijk heb.' Noem je dat keus? Dat noem ik een kneus. Geen borrel maar een barrel, een glaasje krokodillentranen'. Hij

Boven; de Driehoekstraat in 1910
Onder; Een tekening anno 1782 zoals die op de etiketten van v. Wees voorkomt.

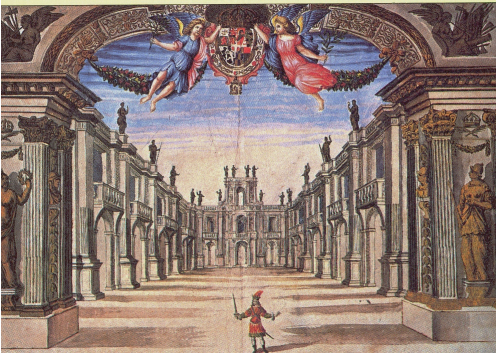

blijft ondanks dat de wereld met echte Amsterdamse humor bekijken. Die wereld lijkt voor hem een groot schouwtoneel te zijn. Voor een verhaal over zijn distilleerderij en zijn flessenverzameling en mijn persoonlijke herinnering daar aan kan dan ook maar het beste uit een bijzonder vaatje getapt worden, bijvoorbeeld in de vorm van een kort toneelspel.

EERSTE BEDRIJF

1954

Het toneel is nog leeg. Er is slechts één speler te zien en die mag eigenlijk nog niet echt meedoen. Zijn tweedehands politiefiets staat even verderop tegen een boom. De kenmerkende dubbele stangen maakten veilig parkeren in Amsterdam overal mogelijk – gezag was toen nog gewoon. Vader en broers van Wees hebben even geen tijd voor hem want ze zijn bezig met het slopen van een pandje. Zojuist is een stuk buitenmuur wegghaald en waarempel, daarachter komt een

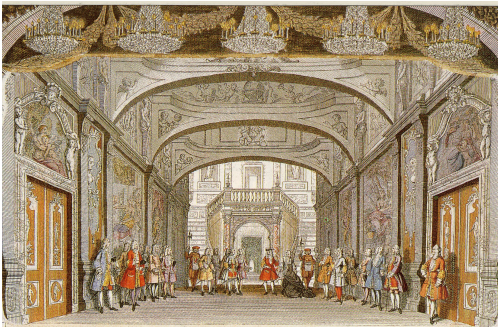
partijtje oude kelderflessen tevoorschijn. Hoe komen die daar nou terecht? Cees ziet me kijken *‘Vindt je die mooi – hier man, neem er eentje mee’*.

’s Avonds zit ik in mijn handen met wat de eerste fles van m’n verzameling zal worden en vraag me af hoe ze zo’n fles eigenlijk gemaakt hebben. Mijn fascinatie voor flessen is geboren. Peetvader van de boreling is Cees van Wees.

TWEEDE BEDRIJF

1968

Het is nu heel wat drukker op het toneel. De fiets is een Volkswagenetje geworden en die staat om de hoek. Cees runt de zaak inmiddels alleen, importeert Rose’s, Bell’s whisky, distribueert bier van Amstel en Artois, is getrouwd en enkele keren vader, heeft de distilleerderij ‘De Admiraal’ van v. Groeningen aan de Herengracht overgenomen en omgeturnd in een bistro en proeflokaal, heeft de Haagse distilleerderij De Ooievaar en de wijnhandel Henri Matveld overgenomen en is uit Amsterdam niet meer weg te denken. Dat geldt niet voor mij. Ik kom afscheid nemen vanwege vertrek naar Schiedam. Ik zal de scene missen en ook de prachtige flessen die Cees in zijn kantoortje bewaart. Om met Bertus Aafjes te spreken: *‘Vaarwel o zorgeloos en prachtig Amsterdam,’* Nou

ja, zorgeloos? Het is de tijd van Provo, de rookbommen bij het huwelijk van Beatrix en Claus en (in 1967) het vertrek van burgemeester van Hall. Onzekere tijden waarbij een fles goede jenever onder handbereik geen kwaad kan.

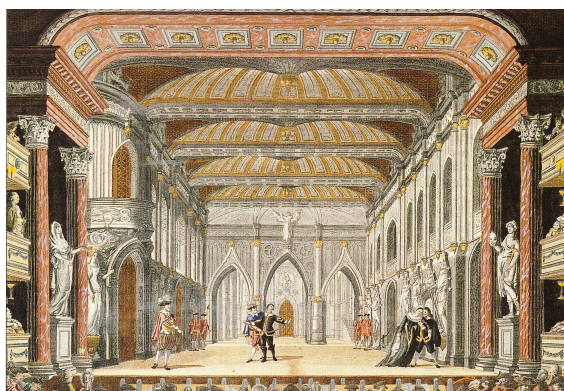
Boven; 18^e eeuwse voorraadflessen met originele beschildering. Coll. van Wees. Rechts en op de volgende pagina ; gevelstenen die bij het slopen van verloederde panden rond 1930 werden gered en opnieuw in de gevels van de no's 10 en 14 werden aangebracht.

DERDE BEDRIJF

2008

bevlogen dochter overgedaan. Misschien houdt Cees daardoor eindelijk wat tijd over om te werken aan zijn boek over het Nederlands gedistilleerd waar hij nu al twaalf jaar mee bezig is en dat maar niet af wil komen: hij is, zegt hij zelf, gewoon te perfectionistisch.

We zien er tegenwoordig allebei een beetje anders uit maar als je niet te veel in de spiegel kijkt merk je daar niks van. Na de overname van Crispijn, Wijnand Fockinck, Bootz en uiteindelijk ook Levert & Co. door Bols en het daaropvolgend vertrek uit Amsterdam van dat bedrijf, het teloorgaan van van Zuylekom en de bedrijven van Randerdaat en van Groeninge was Cees van Wees jarenlang de enig overgebleven

Op een donkere regendag parkeer ik m'n auto op dezelfde plek waar ik ooit mijn eerste oude fles kreeg. De door het slopen van het oude pandje vrijgekomen ruimte is in deze buurt van nauwe straatjes een zeldzame parkeerplek geworden. Eerder had ik Cees gebeld: 'Heb je nog altijd van die mooie beschilderde flessen in je kantoor staan?' Die stonden er nog. 'Dan kom ik ze graag fotograferen voor *De Oude Flesch*'. En zo zit ik dan weer tegenover wat inmiddels de koning van het Amsterdamse gedistilleerd mag heten al heeft hij de zaak aan zijn al even

distillateur in Amsterdam. Wel wordt sinds een paar jaar weer gestookt in de vroegere panden van Wijnand Fockink en ook Lucas Bols is op zijn schreden teruggekeerd en heeft een vestiging geopend in de Amsterdamsche Paulus Potterstraat maar daar wordt niet geproduceerd. Bij Cees van Wees des te meer. Zijn assortiment bestaat uit 26 likeuren en 20 oud-Hollandse likeuren waarbij geen druppel geur-of smaakstof te pas is gekomen: alles wordt gemaakt uit natuurlijke grondstoffen. Hij bezit een ware bibliotheek aan oude recepturen, soms gekregen van echte vakmensen, distillateurs en stokers, die door de industrialiserings- en fuseringsgolf binnen de gedistilleerindustrie op straat kwamen te staan en die in een enkel geval zelfs postuum hun gereedschappen en vakliteratuur aan hem nalieten. En dan de jenever. Daar maakt van Wees er wel zestien soorten van die het liefst in volgorde moeten worden genoten al betwijfel ik of de genietster na afloop van zo'n proefrij de deur nog weet te bereiken. Daarom begint Cees tegen zijn eigen regels in voor mij maar ergens midden in de rij. Kennelijk schat hij mij na 54 jaar in als iemand die de grondbeginselen en basiskennis wel onder de knie heeft en dus slaan we variëteiten als *Klarenaer*, *Taainagel* en zelfs de *Rembrandt Korenwijn* en *Oude Mout 3 jaren* (42 %) over om meteen maar met het zware werk te beginnen; de *Loyaal 5 jaar oude jenever*. Ook 42 %. We zullen van nu af aan met niet

minder doen. U begrijpt dat het discipline vereist om te voorkomen dat er van fotograferen niets terecht komt. Ook en vooral omdat we al snel anecdotes beginnen uit te wisselen over de mensen en zaken die we gekend hebben en dat zijn er nogal wat. Met 500.000 liter jenever die in de kelders onder onze voeten op eikenhouten vaatjes liggen te rijpen is het verder goed nippen van een glaasje *Zeer Oude Wees, 15 jaar fustgelagerd*. Dat heeft niets meer te maken met het standaardproduct dat door een schrijver ooit eens als 'de nationale tranquillizer' is aangeduid en door Cees stevast als alcohol met eendebier (water) wordt betiteld. Nee, hier gaan de zon en de maan tegelijk voor je op. De 'Fine Champagnes' en 'Hors d'Agés' moeten hier echt achter in de rij aansluiten.

Later manoeuvreer ik voorzichtig mijn auto uit de parkeerplaats terwijl Cees toekijkt. *'Man, wat doe je dat onhandig. Heb jij nou je rijbewijs in Amsterdam gehaald?'* Kijk, dat is nou wat de jaren in Rotterdam blijkbaar doen met een Amsterdammer, maar niettemin rijd ik door de regenachtige duisternis naar huis met het gevoel dat ik het er niet slecht van heb afgebracht. Namelijk met een kostelijk kruikje vijftienjarige *Zeer Oude Wees* op de achterbank, compleet met bijbehorende glazen. Een betere motivatie om vlug thuis te geraken is nauwelijks denkbaar.

A.van Wees 'De Ooievaar' (The Stork) distillery is one of the very few truly artisanal jenever and liqueur producers in the

Netherlands and has its stills and offices in Amsterdam, in the Driehoekstraat. That name can be translated as 'Three Corner Street' as well as 'Triangle Street', the latter being more appropriate since this typical and photogenic corner in Old Amsterdam once was enclosed by three canals giving it its particular shape. One of the canals has been filled in but a glance at a map of Amsterdam makes the name of the street obvious. In 1660, William Caton, one of the first Quakers in the Netherlands, bought a house here for himself as well as a meeting place for his fellow believers. Ever since, Quakers in Holland have kept the triangle as their symbol. Quakers have been known to keep to their beliefs and convictions under all circumstances and the

management of the 'Ooievaar' distillery proves to be just as strict in maintaining their principles of quality. An amazing assortment of 46 different liqueurs is produced here, 20 of which are typical Old Dutch drinks from recipes that go back to the days of Rembrandt. All products are made with natural ingredients; not a drop of artificial flavour or coloring is allowed. An extensive library of old recipe books enables them to develop new varieties and re-discover old ones with which they supply top-confectioners, retailers and restaurants. An impressive range of 16 types of jenever is produced, from the standard neutral Gin-type to the 10, 15 and even 20 years old Genevers that have matured in oak casks which can easily hold their own against the finest 'Hors d'Agés' of 'Fine Champagnes'. . . Many of these specialties can be tasted in the former distillery 'The Admiral', Herengracht 319 which has been transformed by van Wees into a cosy pub and meeting place, popular by many who visit Amsterdam.

Toen het glas in de 1e eeuw van onze jaartelling van een duur en luxe materiaal al snel een goedkoop alternatief werd voor het namaken van voorwerpen die eerst in steen of metaal werden uitgevoerd, ontwikkelde zich ook een vorm die uitsluitend in glas werd gemaakt. Het gaat hier om de zgn. prismatische flessen. Dit zijn flessen die minimaal vier rechte verticale zijden hebben. De flessen worden in één of meer mallen geblazen. Het zijn de eerste voorbeelden van o.a. vierkante flessen en daarmee de oer-vormen van de latere kelderflessen en andere bekende drankflessen met rechte wanden.

Op bijgaande foto zien we voorbeelden in diverse maten van vierkante, rechthoekige en zeskantige flessen. Deze flessen behoren tot de collectie Romeins glas van het Musée de Picardie in Amiens. Opvallend is dat alle flessen dezelfde kleur hebben, het zgn. soda blauwe glas. Deze kleur werd verkregen als er geen mineralen aan het glas werden toegevoegd. Het is de “natuurlijke” kleur van het Romeinse glas en daarom ook het goedkoopst wat betreft de gebruikte grondstoffen. Deze prismatische flessen zijn in hoogten van ongeveer 10 cm tot bijna 30 cm gevonden. De flessen werden gebruikt als verpakking voor het transport en opslag van vloeistoffen. Over de inhoud is veel gespeculeerd. De schaarse vondsten met restanten van inhoud zijn zelden wijn, maar meestal olie. De grootste flessen werden later ook wel hergebruikt als urn bij crematies. Het is één van de meest gebruikte vormen van glas in de Romeinse tijd. De vorm was ideaal, omdat ze ruimtebesparend was ten opzichte van ronde vormen en goed stapelbaar. Ze werden dan ook over

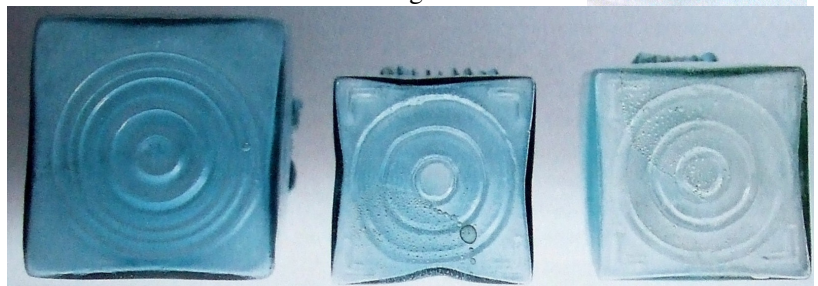
het hele rijk getransporteerd. Er zijn echter aanzienlijk meer exemplaren gevonden in het westen en Italië dan in het oosten. Een bijzondere vondst werd in Nijmegen gedaan op het terrein van het voormalige Canisiuscollege in het grafveld van Ulpio Noviomagus (Nijmegen-west). Het betreft hier een vondst uit het laatste kwart van de 1^e eeuw van tien vierkante en zeskantige flessen die rondom een grote ronde fles waren geplaatst. Het verpakkingmateriaal waarin het geheel was verpakt is verloren gegaan, maar dit is in Nijmegen waarschijnlijk een korf geweest. De flessen zijn in Museum Het Valkhof in Nijmegen in de permanente opstelling van Romeins glas te zien. De vondst van het ensemble flessen in Nijmegen is uniek. Het op deze wijze verpakken van flessen kwam waarschijnlijk toch wel vaker voor.

In het Museo di Antichità in Turijn zag ik een fles met een vreemde afwijkende vorm.

Het is een vijfhoekige fles van licht groen glas van 25 tot 30 cm hoog. De vorm lijkt zo gemaakt te zijn dat door een aantal soortgelijke flessen tegen elkaar te plaatsen ze een gesloten cirkel vormen, waarbij de ruimte daarbinnen weer met een (zeskantige) fles zou kunnen zijn opgevuld, analoog aan de vondst in Nijmegen. Of deze veronderstelling juist is kan helaas niet worden bewezen. Ik meen dat het hier een uniek exemplaar betreft.

De productie van prismatische flessen vond vooral plaats in de 1e en 2e eeuw. Vooral in Noordelijk deel van het Romeinse rijk zijn veel exemplaren gevonden. Door de Britse archaeoloog M. Taylor en vervolgens verder uitgewerkt door F. van den Dries is een berekening gemaakt van de hoeveelheid prismatische flessen die door één glasblazer met één assistent per jaar kon worden gemaakt: De schatting is 7500 flessen. Een glasblazerij had meerdere glasblazers aan het werk. Er moet dus sprake zijn geweest van een soort massaproductie. In vele glasblazerijen in Noord-West Europa werden prismatische flessen gemaakt. Aan het einde van de 2e eeuw of begin van de 3^e eeuw is de productie gestopt. De vierkante flessen lijken niet door een andere vorm te zijn vervangen.

De flessen werden vaak voorzien van een signatuur op de bodem. Het is niet duidelijk of dit de maker van de fles weergeeft of de opdrachtgever.

Als we het doortrekken naar het heden, dan is hier sprake van een eerste vorm van “behakking”. De bodemmerken zijn zowel op de prismatische als op de latere ronde flessen aangebracht. Het meest treffen we een aantal concentrische cirkels aan. Ook komen florale en dierenmotieven, geometrische figuren en combinaties met letters voor. De letters zijn vaak in de hoeken geplaatst en zijn soms plaatsaanduidingen, zoals CCAA (Colonia Claudia Ara Agrippinensum = Keulen), of de al eerder genoemde naam van de maker of opdrachtgever. Een fraai voorbeeld van een bodemmerk, in de vorm van een gestyleerde rozet, zien we op de bodem van de fles links. Op het bodemmerk van de rechthoekige fles daaronder zien we een voorbeeld van een floraal motief (een wijnrank?) op de lange zijde en een dierenmotief (vogel) op de korte zijde.

Hoe heeft men de grote productie van de grote prismatische flessen kunnen realiseren? We zijn aangewezen op de weinige sporen van productie die in West-Europa zijn gevonden. De flessen werden gemaakt in mallen die uit vier of meer afzonderlijke en uitwisselbare delen bestonden. Het bovenste gedeelte, vanaf de schouder werd vrij geblazen. De oren werden er later aangezet. De bodemmal betond uit hard materiaal, aardewerk of steen. De mallen van de wanden waren vaak van natgemaakt hout. Deze moesten vaak worden

vervangen door slijtage. Ook zijn mallen van steen bekend. De mallen waren zo gemaakt dat ze een fractie nauwer waren op de bodem dan bij de hals, zodat ze gemakkelijk konden worden verwijderd.

De flessen hebben verschillende lengten. Het is niet duidelijk of voor elke lengte een afzonderlijke mal werd gebruikt, of dat dit werd bereikt door de hoeveelheid glas aan te passen.

In Augst (Augusta Rauricum) bij Basel zijn een stenen mal van een wand en van de bodem gevonden. De bodemmal staat op een plateau waar de wanden tegenaan werden gezet.

Mercuriusflessen

Tot slot nog enige aandacht voor een bijzondere soort vierkante flessen, de zgn Mercuriusflesjes. Dit zijn kleine, meestal vierkante flesjes zonder oor, vaak van geelachtig glas, uit één mal geblazen met een vrij geblazen hals en mond. Ze zijn ongeveer 12 cm hoog, waarbij de hals en het lichaam ongeveer even lang zijn. Ze dateren uit de 3e en 4e eeuw. De flesjes worden Mercuriusflesjes genoemd, omdat op de bodem vaak de god van de handelaren, Mercurius, of attributen van Mercurius zijn afgebeeld. De meeste exemplaren zijn gevonden in België, Nederland, en de omgeving van Keulen. Vermoedelijk zijn er veel in Keulen gemaakt. Mercuriusflesjes zijn echter ook in Kroatië en Italië gevonden. In een vindplaats aan de Adriatische zee (Starigrad) zijn enigszins van de noordelijke modellen en kleur afwijkende vierkante en zes- en achtkantige flesjes gevonden welke vermoedelijk in Dalmatië zijn gemaakt. Prismatische flessen zijn na de 4e eeuw meer dan 1000 jaar niet meer gemaakt. Is het dan niet fantastisch dat we het resultaat van dit oude vakmanschap nu nog kunnen bewonderen?

Geraadpleegde literatuur:

G. Dilly/ N. Mahéo	<i>Verreries Antiques du Musée de Picardie</i>
F. van den Dries	<i>Breekbaar Verleden, Romeins glas in de lage landen</i>
M. Honroth	<i>Vom Luxusobjekt zum Gebrauchsgefäß</i>
C. Isings/ S. Van Lith	<i>Museumstukken III, Romeins glas</i>
I. Lazar	<i>The Roman Glass of Slovenia</i>
R. Pellati	<i>Trasparenze imperiali, Vetri romani dalla Croazia</i>
J. Price	<i>Trade in glass (artikel uit onbekende publicatie)</i>
A. Rottloff	<i>Römische Vierkantkrüge (uit: Römische Glaskunst und Wandmalerei)</i>

MET ERASMUS AAN TAFEL

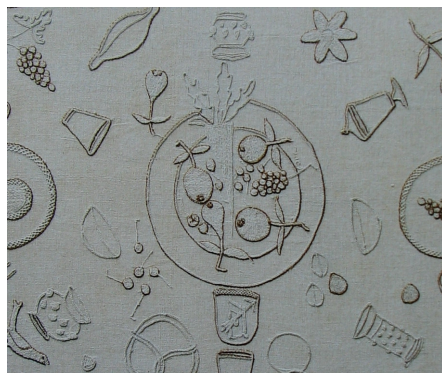
Drs. Alexandra Gaba-van Dongen
Conservator Museum Boijmans van Beuningen Rotterdam

*Kauw je voedsel voor je drinkt en zet je lippen niet aan je beker voor je ze hebt afgeveegd aan je servet of aan je zakdoek, zeker als iemand je zijn beker aanreikt, of wanneer je uit een gemeenschappelijke beker drinkt. Het is onbeleefd om tijdens het drinken anderen van terzijde aan te kijken en het is al evenmin fatsoenlijk om, zoals een ooievaar, je nek helemaal achterover te buigen om toch maar de laatste druppel uit je beker te halen. Als iemand een toast op je uitbrengt moet je vriendelijk terugtoosten. Je brengt je lippen naar je beker en nipt er even aan, alsof je drinkt. Een man met manieren, die enkel een grapje maakt, zal hiermee tevreden zijn. Als een boerser iemand blijft aandringen, beloof je dat je zijn heildronk zult beantwoorden zodra je volwassen bent. (Desiderius Erasmus, *Etiquette voor de Jeugd*, 1530)*

De civilitate morum puerilium libellus

Als onderdeel van de tentoonstelling *Erasmus in Beeld*, die vanaf november 2008 in Museum Boijmans Van Beuningen plaatsvond, presenteerde ik een reconstructie van een gedekte tafel uit de tijd van Desiderius Erasmus (1466-1536) op basis van zijn pedagogische traktaat *De civilitate morum puerilium libellus* uit 1530. Onze befaamde Rotterdamse humanist instrueert in het vierde hoofdstuk *De conviviis* (Etentjes) zijn jonge lezers (scholieren van Latijnse scholen van rond de 12 jaar) over welgemanierdheid tijdens de maaltijd. Wetenschappers hebben zich gebogen over de impact van dit traktaat op de ontwikkeling van de Europese tafelcultuur en eetgewoonten. Er is echter weinig aandacht besteed aan het 16de-eeuwse tafelgerei zelf, zoals door Erasmus omschreven in zijn 'Etiquette voor de Jeugd'. De 'reconstructie' van de gedekte tafel, hierboven op de foto te zien, was gericht op de Nederlanden. De Latijnse benamingen van het tafelgerei, omschreven in *De civilitate* vormden het uitgangspunt. Verder diende de Nederlandstalige omwerking uit 1546, *Goede Manierlijke Seden*, als bron voor de oorspronkelijke Nederlandse termen er van. Om de door Erasmus beschreven voorwerpen goed te kunnen interpreteren en na te gaan welk type glaswerk destijds in de Nederlanden aan tafel werd gebruikt, zijn aanvullende visuele en materiële bronnen onderzocht. Zo geven afbeeldingen van glaswerk op schilderijen en prenten uit de eerste helft van de 16de eeuw, in combinatie met glaswerk dat als archeologisch vondstmateriaal uit de Nederlanden afkomstig is, inzicht in de typologie van het gangbare glaswerk en de manier waarop het tijdens de maaltijd functioneerde.

In de oorspronkelijke Latijnse editie gebruikte Erasmus voor de aanduiding van het drinkgerei slechts de algemene term, *poculum* (beker) voor een gebruiksvoorwerp dat in die tijd zowel in eenvoudige als complexe vormen, in goedkope en kostbare materialen beschikbaar was. In *Goede Manierlijke Seden* worden zowel *ghelassen* (glazen), *croesen* (kroezen) als *bekers* (bekers) genoemd.

Hoe salmen den dranck ter tafelen dienen? Diverse landen hebben hierin verscheiden manieren, ende daarom moetmen hier in lants seden ghebruycken. Segt ons daer wat bescheets af? Sommighe brenghen de ghelassen oft croesens al geschoncken ter tafelen, na deerste gherecht: sommighe setten de croesens ende den pot [schenkpot] ghelijck op de tafel: men sal hier lants maniere in ghebruycken.

Afb. 1a: Detail van Zwitsers tafelkleed met voorstelling van tafелgerei, waaronder 3 noppenglazen (2 koolstronken en een cilindrische noppenkoper), 1 voetbeker met deksel (zie ook afb. 1b, en vergelijk afb. 2d) en twee eenvoudige onversierde bekens. Onder de grote schotel is het wapenschild van de familie Hauser aangebracht. Het tafellaken is gedateerd 1527. Geborduurd wit linnen, 161,5 x 119 cm, Zürich, Schweizerisches Landesmuseum, inv. AG 2385

Kennelijk wordt in deze tekst met een *croes* of *beker* drinkgerei bedoeld, niet van glas, maar mogelijk van zilver, tin, keramiek of hout. Mikkend op een internationaal Europees lezerspubliek, benadrukte Erasmus dat er diverse nationale gewoonten zijn om de drank te serveren en hij raadt aan om de eigen traditie te volgen. Gezien de internationale verspreiding van de oorspronkelijke Latijnse editie van *De civilitate* in de 16de eeuw zullen de Italiaanse, Franse, Engelse of Nederlandse leerlingen van Latijnse scholen de instructies van Erasmus volkomen hebben begrepen. Bovendien verscheen het boekje al snel in diverse vertalingen. De 16de-eeuwse vertalers/bewerkers van Erasmus' tekst zullen zich wat hoofdstuk 4 betreft ongetwijfeld hebben gericht op het benoemen van objecten uit hun eigen omgeving. Hierbij een detail van een uiterst zeldzame visueel-materiële bron, waarop 16de-eeuws glaswerk is afgebeeld. Het Schweizerisches Landesmuseum in Zürich bezit een een prachtig linnen tafellaken (Afb. 1), gedateerd 1527, met een in wit geborduurde voorstelling van tafelgerei voor 6 personen, met voedsel, bloemdecoraties en kleine vogels, die de restjes van de achtergelaten maaltijd oppeuzelen.

Alhoewel dit tafellaken niet is vervaardigd in de Nederlanden, is het interessant om te zien dat het glaswerk dat er op afgebeeld is overeenkomt met wat destijds ook in de Nederlanden in gebruik was: deze vormen komen regelmatig voor op schilderijen en prenten en zijn bovendien verwant met het archeologische vondstmateriaal dat in Nederland is teruggevonden. In *Goede Manierlijke Seden* uit 1546 is over het dekken van de tafel het volgende citaat te lezen:

Hoe salmen de tafel decken? Men sal voor al toe sien, dat potten, ghelassen, ammelaken, seruetten, ende voort watter totter tafele behoort, wel reyn, ende suyver si: ende ten eersten sal men die tafel met het ammelaken decken, daer na den schotel rinck op legghen, dan het sout vat, ende teliooren: maer de sommige legghen so veel teliooren op een alsser menich gherecht ter tafelen comen sal. Dan leytmen op elcke telioore een wittenbroot met die seruette, ende op elcken hoeck van de tafel machmen oock drye sneden rugghenbroots legghen: stoelen ende bancken moeten ooc ghereet ghemaect worden, cussens daer op ligghende: ende dus salment al ghereet laten staen tot dat het volck de den handen ghewasschen heeft, ende ter tafelen coemt sitten.

Afb. 2 a-d: Vier details van het schilderij van Cornelis Anthonisz., *Braspenningsmaaltijd van het Voetboogschuttersgilde*, 1533: drie Duitse maigeleins (2a) gepresenteerd op een houten teljoor; een hoge cilindrische Duitse noppenbeker (2b); een Noord-Franse of Zuid-Nederlandse voetbeker met oor (2c); en een Noord-Franse of Zuid-Nederlandse geribbelde voetbeker met deksel (2d). Paneel, 130 x 206,5 cm. Amsterdam, *Amsterdams Historisch Museum*, inv. A 7279.

De *ghelassen* die worden genoemd zijn in de rest van de tekst niet gespecificeerd. Glaswerk werd in die periode nog nauwelijks in de Noordelijke Nederlanden geproduceerd. Als handelswaar kwam het in onze streken terecht, afkomstig uit Duitse glasblazerijen zoals Thüringen en Spessart, waar het groenkleurige Waldglas op grote schaal voor de export werd vervaardigd. Het assortiment aan Waldglas dat in de Nederlanden in omloop was bestond uit een variatie aan vormen, zoals onversierde bekers, geribde maigelbekers en maigeleins, te zien op het schilderij *Braspenningsmaaltijd* van Cornelis Anthonisz uit 1533 (Afb. 2a) en hoge

cylindrische noppenbekers (Afb. 2b). Op dit schilderij heeft een van de schutters links aan tafel een Noord-Franse of Zuid-Nederlandse voetbeker met oor in de hand (Afb. 2c). Rechts vooraan op tafel staat bovendien een hoge, iets geribbelde voetbeker op ingevouwen voet voorzien van een glazen deksel (Afb. 2d), die vermoedelijk als gemeenschappelijke drinkbeker (voor een heildronk) aan tafel in gebruik was, en die ook op het Zwitserse tafellaken is terug te vinden (Afb. 1b). Dit type geribde beker is ook vergelijkbaar met afbeeldingen van dit soort glaswerk op schilderijen van Pieter Aertsen. Ook is dit voetbekertype als Nederlandse bodemvondst bekend in bijvoorbeeld Breda. Op het schilderij *Schuttersstuk met de maaltijd van achttien Amsterdamse schutters van Rot L* (Afb. 3 a-b) uit 1566 van Dirck Barendsz (1534-1592), ook bekend als de *Poseters*, zijn 18 mannen en een vrouw rond een gedekte tafel afgebeeld. Behalve de schutters, herkenbaar aan hun tabbaard en muts, zijn ook de waard en waardin uitgebeeld, die de schutters bedienen tijdens een maaltje pos (vis). De heren drinken wijn uit berkemeiers van Waldglas, de voorloper van de 17de-eeuwse roemer.

3 a-d: Vier details met berkemeiers van het schilderij Dirck Barendsz., *Schuttersstuk met de maaltijd van achttien Amsterdamse schutters van Rot L*, 1566, drie berkemeiers. Paneel, 120 x 295 cm. Amsterdam, *Rijksmuseum*, inv. SK-C-365.

Op een familieportret geschilderd door Maarten van Heemskerck, *Het gezin van Pieter Jan Foppesz* uit ca. 1530 (Afb. 4a) heeft de heer des huizes een Noord-Franse of Zuid-Nederlandse voetbeker in Venetiaanse stijl in de hand (Afb.4b):

Afb. 4 a-b: Maarten van Heemskerck, *Pieter Jan Foppensz en zijn gezin*, ca. 1530, met als detail (5a) een Noord-Franse of Zuid-Nederlandse voetbeker in de rechterhand van Pieter Jan Foppensz. Paneel, 118,7 x 140,2 cm. Kassel, Gemäldegalerie Alte Meister, inv. GK 33.

Hoe dacht Erasmus persoonlijk over het gebruik van glaswerk? In zijn geschriften en brieven is er tussen de regels door iets over te lezen. In een prachtig citaat uit een brief van Erasmus wordt duidelijk dat hijzelf niet veel gaf om extravagante kostbare bezittingen, zoals bijvoorbeeld de vele gouden drinkbekers die hij geregeld als geschenk van bewonderaars ontving. Zo kreeg hij in 1519 een gouden drinkbeker van kardinaal Albrecht van Brandenburg, aartsbisschop van Mainz. Erasmus schrijft hem een bedankbrief waarin hij de ontvangst van deze kostbare beker bevestigt, in bewoordingen die zijn typische 'erasmiaanse' bescheidenheid verraden:

Ik heb het geschenk van uwe hoogheid ontvangen, in materiaal en vakmanschap opmerkelijk en voortreffelijk, en een geschenk dat de vorstelijke gever waardig is, maar ik vind mijzelf eigenlijk geen geschikte ontvanger van zo'n aanzienlijk geschenk. Het past mij beter om te drinken uit glas en aardewerk dan uit gouden bekens met hoogrelief. Had de beker die u me stuurde van glas geweest, zou ik het ook bewaren bij mijn belangrijkste schatten, om de eenvoudige reden dat het als geschenk afkomstig is van een goed en groot man.

Dit gegeven is ook terug te vinden in *Een goddelijk festijn*, een van de *Colloquia* (Samenspraken) van Erasmus uit 1522. In een disgesprek tussen de gastheer Eusebius (het alter ego van Erasmus) en Thimotheus, zegt Eusebius, terwijl het gezelschap zich begeeft naar de bibliotheek:

Eusebius: Hier zien jullie het belangrijkste deel van mijn rijkdom. Want aan tafel zagen jullie alleen glas en tin. In heel mijn huis is niet één stuk zilverwerk te vinden, behalve één vergulde beker, die ik zorgvuldig koester uit genegenheid voor de gever.

Afb. 5 a-b: Jan van Eyck (atelier), *De Heilige Hieronymus*, 1442, Papier op paneel, 20,6 x 13,3 cm. Detroit, The Detroit Institute of Arts, inv. nr. 25.4. Op afb.5 b is het detail met de glazen fles goed te zien.

Terugkijkend op het assortiment aan glazen drinkgerei, zoals genoemd in de tekst van Erasmus in samenhang met afbeeldingen ervan op schilderijen en prenten, en ook andere visueel-materiële bronnen zoals het Zwitserse tafelkleed uit 1527, krijgen we aardig een beeld van het gebruikte glasassortiment in de context van de materiële cultuur die in de eerste helft van de 16de eeuw bij Erasmus als 'instrument van beschaving' op tafel een rol heeft gespeeld. Dat Erasmus ook flessen moet hebben gehad blijkt uit het sublieme geleerde-portret, geschilderd door de beroemde schilder Hans Holbein de Jonge. Van de drie grote kunstenaars die Erasmus naar het leven hebben geportretteerd, was Hans Holbein de laatste schilder, die de humanist vanaf 1523 verschillende malen in opdracht schilderde. Het hieronder afgebeelde portret uit 1523 is hoogstwaarschijnlijk in opdracht van Erasmus vervaardigd als geschenk voor zijn grote mecenas William Warham, aartsbisschop van Canterbury. Op het boek onder Erasmus' handen is

een Grieks opschrift te lezen dat betekent: 'De werken van Hercules'. Een tweede opschrift is aangebracht op de zijkant van het boek, dat schuin tegen een stapeltje boeken aanleunt op een boekenplank tegen de wand dat verwijst naar de inspanningen van de kunstenaar zelf: 'Dat ben ik, Hans Holbein, niemand zal even gemakkelijk mijn imitator als mijn criticus zijn'. Op het bovenste liggende boek is een prachtig geschilderde lege glazen fles weergegeven. Als beeldmotief is de glazen fles wellicht ontleend aan de eerdere Hieronymusportretten, zoals *De Heilige Hieronymus* van Jan van Eyck (atelier van) uit 1442:

In de kast tegen de achterwand is op een plank een hoge glazen fles te zien (Afb. 5b). De Heilige Hieronymus (ca. 345-420), een van de vier grote kerkvaders van het westen, was voor Erasmus de voornaamste theoloog van de Latijnse kerk en werd door eerdere middeleeuwse schilders veelal in zijn studeerkamer weergegeven, begeleid door een aantal vaste beeldelementen, waaronder een zeer realistisch weergegeven glazen fles.

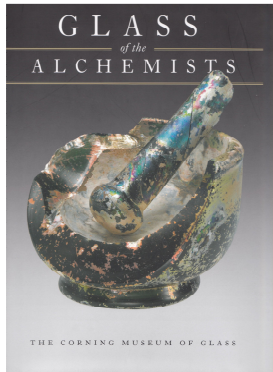
Afb. 6 a-b: Hans Holbein de Jonge, *Portret van Desiderius Erasmus 'met de renaissance-pilaster'*, 1523. Paneel, 74,8 x 52 cm. London, National Gallery, inv. L658 (bruikleen particuliere collectie). Prachtig detail van een Duitse of Zuid-Nederlandse glazen fles met ingevouwen voet en hoog opgestoken ziel.

Literatuur:

Alexandra Gaba-van Dongen, "Instrumenten van beschaving. Tafelgerei en tafelmannieren volgens Erasmus", in: Erasmus in beeld, tentoonstellingscatalogus Museum Boijmans Van Beuningen, Rotterdam, 2008, p. 265-276.

Alma Ruempol en Alexandra van Dongen, *Pre-industriële gebruiksvoorwerpen 1150-1800*, Museum Boijmans Van Beuningen/De Bataafsche Leeuw, Rotterdam, 1991

J.R. ter Molen, A.P.E. Ruempol, A.G.A. van Dongen (red.), *Huisraad van een molenaarsweduwe*. Gebruiksvoorwerpen uit een 16de-eeuwse boedelinventaris, tentoonstellingscatalogus (uit reeks "De eeuw van de beeldenstorm") Museum Boijmans Van Beuningen/De Bataafsche Leeuw, Rotterdam, 1986

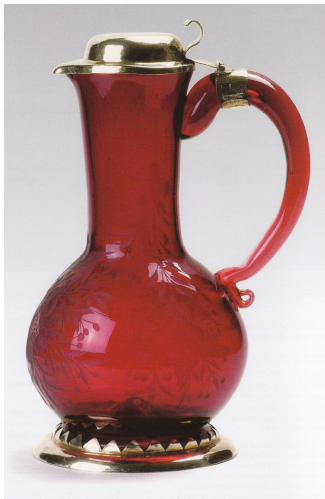

Eerder schreef ik dat Dedo von Kerksenbrock-Krosigk bij Museum Hentrich in Düsseldorf Helmut Ricke heeft opgevolgd. Dedo werkte daarvoor in het Corning Museum of Glass, waar zijn laatste tentoonstelling **'Glass of the Alchemists'** was.

Bij deze tentoonstelling is een prachtig boek verschenen (356 pagina's, 32x27 cm, 1,6 kg, ISBN 978-0-87290-169-8). Zoals van het grootste glasmuseum ter wereld verwacht mag worden biedt dit boek een schat aan full-colour foto's, een indrukwekkende bibliographie en gelukkig ook een ruime index om het opzoeken te vergemakkelijken.

Een internationale keur van glaskenners geeft in een negental artikelen haar/zijn mening over diverse aspecten van de Alchemie en de nauwe relatie met de glasvervaardiging. Ik noem Olga Drahatova, de grand old lady uit Praag, Werner Loibl van het Spessart Museum in Lohr en Pamela Smith van de Columbia University of New York, naast een aantal glasresearchers van diverse universiteiten. Als er één lijn te onderkennen valt, is het de 'ontmythologisering' van alchemisten als zouden zij altijd op zoek zijn naar de Steen der Wijzen. In de 16e t/m 18e eeuw

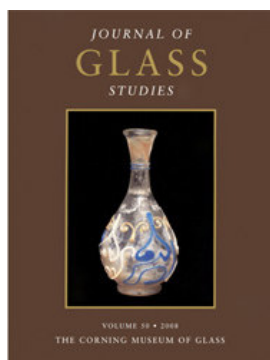
probeerde men de eigenschappen van metalen, ed. te leren kennen en vooral nuttig toe te passen. Een netwerk van geleerden, met namen als Ravenscroft, Kunckel, Glauber, Böttger of Huygens, stond zeer nauw met elkaar in verbinding om van elkaars ervaringen te leren. Mede dankzij hen kreeg de industriële revolutie een stevige basis, waarop ondernemers konden produceren: porselein, verven, glas in alle kleuren, genever, medicijnen, etc. Glas speelde daarin een belangrijke rol als middel om de eigenschappen van de onderzochte metalen te kunnen onderzoeken. Volgens de traditie werd aan de Steen der Wijzen, die metalen in goud zou doen veranderen, een rode kleur toegeschreven. Dus valt het te begrijpen dat het door Kunckel (her)ontdekte intens rode 'Rubinglas', dat met goud werd gemaakt, de alchemisten deed geloven dat ze het wezen der dingen bijna ontraadseld hadden. Helaas konden pas de chemici van de 18^e en 19^e eeuw de kroon op hun werk zetten, toen zij de atoomstructuur van de elementen doorgrondten.

Links: Kan in goudrobijn glas met zilververguld deksel, Zuid Duitsland laat 17^e eeuw. Focke Museum, Bremen.

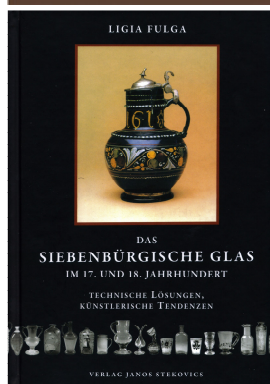
Rechts: Dekselbokaal met Brandenburgs wapen, Brandenburg ca. 1720. Museum Köpenick, Berlijn,

Boekomslag: Afbeelding van een Vijzel, Noordelijke Nederlanden, mogelijk 17^e eeuw. Corning Museum of Glass

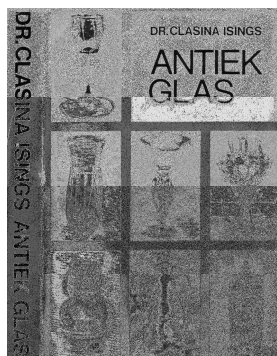
In 1959 bracht Corning het eerste nummer uit van de **'Journal of Glass Studies'**, dat al snel internationaal hét toonaangevende glasblad zou worden, een positie die tot op heden niet is veranderd. Begin 2009 verscheen nummer 50, reden voor een terugblik door hoofdredacteur David Whitehouse. Daarnaast nog 16 artikelen in het Frans, Duits, Engels en Italiaans van meer en minder bekende auteurs uit die landen. Ook nu is er veel aandacht voor de resultaten van opgravingen in het Middellandse Zee gebied. Verder artikelen over een 4^e eeuws glas uit noord-Frankrijk, over Islamitisch glas, over een Venetiaanse beker, over glas uit Nösetangen, Noorwegen en Glasschnittkunst (door Brigitte Klesse). Tenslotte de experimenten van Mark Taylor en David Hill met hun gereconstitueerde 'romeinse' glasoven, waarover ik al eerder heb geschreven.

Losse nummers zijn in Corning te bestellen voor \$ 40,- bij www.cmog.org. Overigens zijn daar tegen afbraakprijzen nog steeds oude nummers verkrijgbaar.

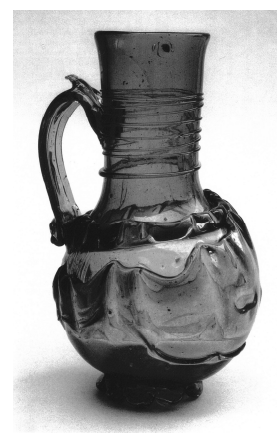
Sommige boeken openen nieuwe horizonten en bieden tot dan toe ongekennde inzichten in de geschiedenis van de glasvervaardiging. Dat is zeker het geval bij **'Das Siebenbürgische Glas in 17. und 18. Jahrhundert'** (254 pagina's, foto's deels in zwart-wit, deels in kleur, ISBN 978-3-89923-170-3). De oorspronkelijke Roemeense versie van mw Ligia Fulga is van 2004, maar gelukkig is het in 2007 in het Duits vertaald. De Bos atlas leert me dat Zevenburgen in het noord-westen van Roemenie ligt, tegen de grens met Hongarije. Ooit was het onderdeel van het Oostenrijks-Hongaarse keizerrijk. Via de Donau was er een goede verbinding met de Duitssprekende landen én met het Turkse rijk. In noord-Italië was over land niet zo ver weg. Op glasgebied was eerst de Venetiaanse noch later de Duitse invloed dus vreemd. De titel van het boek geeft aan dat de glasmanufactuur vooral in de 17e en 18e eeuw groeide. Zeker, er was al eerder glas gemaakt, want de grondstoffen waren ruim aanwezig: bossen, zand en klei. Maar nadat de Turken teruggedrongen waren, kwam met de stijgende welvaart ook weer koopkrachtige vraag naar vensterglas, gebruiksglas en naar

sierglas. Waar vraag is komt productie en uit vele landen kwamen de glasmakers, die hun technische vaardigheden en voorkeuren meenamen. Gezien het ter plekke in musea bewaarde en/of opgegraven glas kwamen ze vooral uit Duitssprekende gebieden en was de Duitse invloed aanzienlijk. Die werd zelfs overheersend toen het Habsburgse Wenen eind 17^e eeuw de belangrijkste klant was geworden. Veel vormen zijn dan ook zeer herkenbaar van voorbeelden uit de bekende Duitse glasgebieden, zoals de foto's tonen. Dat maakt dat ik voortaan voorzichtiger moet zijn met het als vanzelfsprekend aan gebieden als Sachsen of Thüringen toeschrijven van glas, dat net zo goed veel meer naar het Oosten gemaakt zou kunnen zijn.

Begin dit jaar is de archeologe **Ina Isings** 90 jaar geworden. Binnen haar vakgebied werd zij bekend door haar proefschrift 'Roman glass from dated finds' uit 1957. De daarin uitgewerkte typologie wordt nog steeds gehanteerd. Voor een bredere lezerskring is haar boek **Antiek Glas** uit 1966 (geen ISBN nummer en slechts antiquarisch verkrijgbaar) een standaardwerk geworden voor iedereen die in antiek glas is geïnteresseerd. Mevrouw Isings is nog steeds actief binnen de Universiteit van Utrecht.

Helaas al voorbij, maar toch het vermelden waard is de tentoonstelling in het St. Annen Museum in Lübeck '**Verborgene Schätze – ausgepackt und ausgestellt**'. Hier stond een combinatie van glas uit het bezit van het museum zelf en van Christian Jentsch, verzamelaar uit Lübeck. Zo'n goede samenwerking van publieke en private collecties kan niet onvermeld blijven, lijkt me. Temeer, omdat Jentsch niet alleen bij de keuze en de opstelling betrokken was, maar ook zelf binnen het museum rondleidingen voor bezoekers verzorgde.

DER GLASFREUND

10 EURO

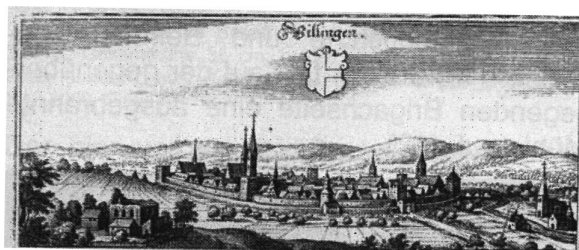
ZEITSCHRIFT FÜR GLASSAMMLER

HEFT 30 – FEBRUAR 2009

kolme k – Verlag

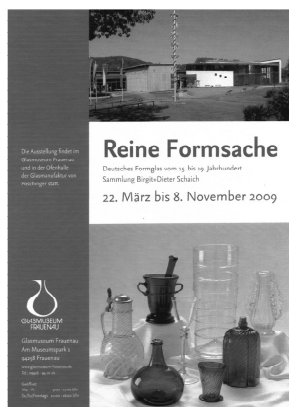
Het februarinummer van **Der Glasfreund** biedt weer veel artikelen over flessen, glaszegels, 18e en 19e eeuwse glazen en hun makers, de meesten zoals gebruikelijk goed onderbouwd met noten en literatuurverwijzingen.. Eén artikel springt er deze keer uit: 10 pagina's van Hans Uwe Trauthan over de 'Villingen Pokal', een bijzonder glas uit Schlei / Böhmen met een gegraveerde panoramische voorstelling van de stad Villingen. Het redactioneel geeft aan dat de extra ruimte hiervoor is verkregen door een bijzondere gift van een anonieme begunstiger. Zulke liefhebbers kan ieder tijdschrift goed gebruiken! Bijgaand rechts het betreffende glas uit 1720/25 en links een detailopname met rechts een gezicht op Villingen uit 1643.

Waren voorheen bijna alle onderwerpen historisch, sinds eind vorig jaar wordt een nieuwe richting ingeslagen met artikelen over moderne glaskunst.

Ik weet nog niet goed wat ik van daarvan moet denken.

Het is interessant om glas ook vanuit een kunstzinnige optiek te benaderen. En mogelijkheden bij de vervaardiging zijn voor het moderne én voor het oude of antieke glas onderwerp van aandacht. Daarbij bouwt de huidige glaskunst voort op de eeuwenlange ontwikkeling en het experimenteren met de beschikbare technieken en grondstoffen. Kortom, daar moet nog eens goed over worden nagedacht. Voorlopig lijkt me, dat ons tijdschrift zich het beste bij zijn leest houdt. Maar zo nu en dan moeten we buiten de lijntjes durven gaan. Sinds enige tijd wordt bij elk nummer een aantal losse pagina's gevoegd met alle bekende glaszegels op flessen, door Kristian Humbusch. Vanzelfsprekend veel Duitse met daarnaast enkele Engelse en Nederlandse zegels. Mogelijk kunnen leden van onze vereniging eens bekijken of er nog wat aan toe kan worden gevoegd.

Na de tentoonstellingen in Düsseldorf en andere musea staat van 22 maart tot 8 november in het Glasmuseum Frauenau (Bayern) de vervolgtentoonstelling **Reine Formsache** van Birgit en Dieter Schaich. Deels met eerder getoond glas, maar vooral met hun nieuwe aanwinsten van het afgelopen twee jaar. Want verzamelaars als Birgit en Dieter Schaich blijven doorgaan.

Wynand Fockink in Amsterdam

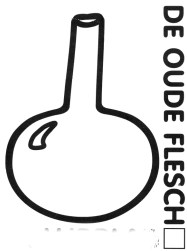

Jan Ledegang

De jaarlijkse ledenvergadering werd dit jaar op 29 maart gehouden bij Wynand Fockink in Amsterdam. Voorafgaand was er de mogelijkheid om deel te nemen aan een workshop likeurmaken, waarvan 16 leden gebruik maakten. Na de ontvangst door ons medelid Jan Galesloot en een heerlijk kopje koffie gaf Paul Wanrooij - die nu samen met Rob Koning het bedrijf runt - de deelnemers uitleg over de workshop. Paul heeft bijzonder veel kennis van zaken en bracht zijn enthousiasme duidelijk over op de aanwezigen. Met alcohol en andere ingrediënten werd door de deelnemers een heuse likeur samengesteld. De vergadering kende een behoorlijke opkomst en de onderwerpen werden overeenkomstig de agenda afgehandeld. Daarna - ook voor de leden die niet deelnamen aan de workshop - een rondleiding door het bedrijf, met natuurlijk heerlijke hapjes en likeur. Jan en Paul hadden alles geweldig verzorgd. Een mooi bedrijf met geweldige gastheren! Nogmaals bedankt!

DE RTIG JAAR 'DE OUDE FLESCH'

Harry Wagter

Een mooie naam: "De Oude Flesch" en terecht met drie hoofdletters geschreven.

Dertig jaar lijkt niet veel, maar dat is het wel. In het licht van de evolutie is het natuurlijk niet lang. Voor een verzamelaarvereniging is het wel een hele tijd. Dertig jaar lang activiteiten. Dertig jaar lang mensen van zeer uiteenlopende pluimage die elkaar rond eenzelfde thema treffen: het verzamelen van oud of antiek glas. Dat gezegd hebbende kan ook direct de ontwikkeling van de vereniging geïllustreerd worden. Het gaat bij "De Oude Flesch" allang niet meer alleen over flessen. Het aandachtsgebied heeft zich verruimd en steeds meer invalshoeken worden belicht. Daarbij wordt de lat steeds hoger gelegd. Dat laatste is prachtig maar ook een beetje gevaarlijk. Bij steeds meer geëtaleerde kennis neemt ook de drempel voor nieuwkomers immers toe. Maar ook de kwetsbaarheid van hetgeen tot stand gekomen is wordt groter. Het verwachtingsniveau van de leden wordt steeds hoger en het kleine groepje vrijwilligers staat voor steeds grotere uitdagingen. We kunnen in dit jubileumjaar met grote tevredenheid het resultaat bekijken. Maar we moeten het wel vol zien te

houden. Het is niet zo zeer lastig om beter te worden, maar het is wel moeilijk om goed te blijven. Een van de bedreigingen is het relatief kleine aantal leden dat echt actief is. En een andere de gemiddelde leeftijd van onze leden. Ik heb wel eens vastgesteld dat iedereen ieder jaar gemiddeld een jaar ouder wordt. Dat geldt tot mijn verbazing ook voor de gemiddelde leeftijdsopbouw van onze vereniging. Dat wil dus zeggen dat de aanwas van jongere leden stevig achterblijft. De oproep op dit historische moment dat "De Oude Flesch" maar liefst dertig jaar bestaat richt zich dan ook op alle leden om eens om zich heen te kijken. Kijk eens waar zich potentiële nieuwe leden bevinden die we kunnen uitnodigen om kennis te komen maken. We hebben met z'n allen een prachtige hobby. We zijn een gezellige vereniging die bovendien steeds meer diepgang weet te vinden in zijn activiteiten. Waarschijnlijk zijn we de grootste vereniging op dit gebied met ook veel internationale leden. Laten we elkaar feliciteren met hetgeen tot stand is gebracht en als cadeau aan de vereniging zorgen dat het ledenbestand mag groeien met vooral ook jonge leden.

Mutaties 2e kwartaal 2009

Nieuwe leden:

De heer W.J. du Buisson, Laakselaan 93, 7207 NB Zutphen. Tel.nr. 0575-512291

De heer A.G.A.M. van Stekelenburg, Sweelincklaan 33, 3055 WT Rotterdam Tel. nr. 010 2859260

De heer B. Woudenberg, Hooikamp 12, 4143 VN Leerdam. Tel.nr. 0636-136054

Bols Proeflokaal De Drie Fleschjes, t.a.v. J.C. de Koning, Gravenstraat 18, 1012 NM Amsterdam. Tel.nr. 020-6249440 of 06-29 00 63 89

Museum Oud-Overschie, t.a.v. de heer John van den Berg, Overschie Dorpsstraat 134, 3043 CV Rotterdam

Westfaelisches Museum Glashütte Gernheim, Herrn Michael Funk, Museumleiter, Gernheim 12,

32469 Petershagen Duitsland. Tel.nr. 0049 570743110

Opgezegd:

Willy van den Bossche (lid nr. 34), Mathieu Cuppens (lid. nr. 257), Michel Hubeau (lid nr. 134) Jade Verheijen (lid nr. 372)

Wijzigingen in de e-maillijst:

Rene Berends: mail@reneberends.nl of reneberends@hotmail.com

Bols Proeflokaal De Drie Fleschjes: drie.fleschjes@worldonline.nl

Fred du Buisson: w.buisson@chello.nl

Ans en Joop Compeer: joopenans@versatel.nl

Historisch Museum: e.ruigrok@hmr.rotterdam.nl

Edwin Kemner: edwin.kemner@alice.nl

Cees Kloos: kloo071@planet.nl

Museum Oud-Overschie: info@museumoudoverschie.nl

Jo van Oss: joenmaryvanoss@wanadoo.nl

Anton van Stekelenburg: ant.stekelenburg@planet.nl

Jan Windt: Jan@Windt.org

Bert Woudenberg: bwoud@xs4all.nl

Overige wijzigingen:

Winkelmuseum 'De Gouden Kikker' is nu Gasthuisstraat 23, 8331 JM Steenwijk. Tel.nr.: 0521-510427

Het telefoonnummer van ons nieuwe lid Cees Kloos is 010-4269692

De juiste voorletters van ons nieuwe lid Ronald Klein zijn N.J.T.

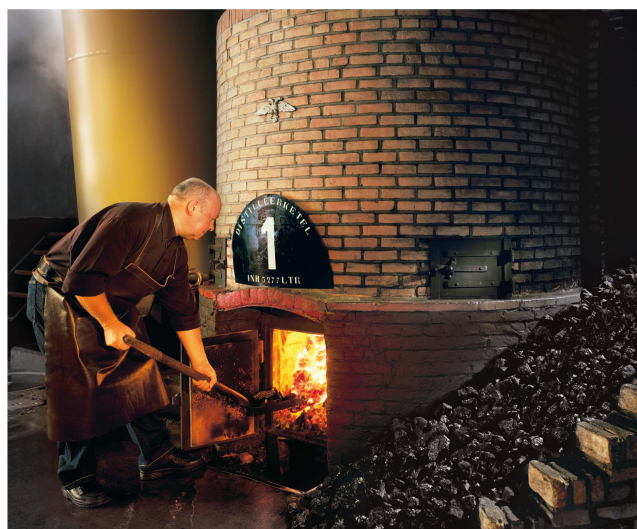
**Uitvoeringsorgaan voor de glassector van het
Besluit Beheer verpakkingen en papier en karton**

**Postbus 38
4286 ZG Almkerk
Tel. 0183 40 60 30
Info@duurzaamglas.nl
Duurzaamglas.nl**

GLAS IS EINDELOOS

GLASBAK

EEN DEEL VAN ONS GEHEIM ZIT IN HET VUUR.

Een deel van het geheim van KETEL 1 zit in het vuur, het vuur onder de oudste nog in werking zijnde distilleerketel van Schiedam. De originele koperen distilleerketel waaraan deze ambachtelijk gestookte graanjenever zijn naam te danken heeft. Het vuur onder deze ketel is niet het enige geheim van het succes van KETEL 1. Het grootste geheim vormt het distilleerproces en de lijst van

ingrediënten die Joannes Nolet in 1691 toevertrouwde aan zijn dagboeken en die nu al meer dan driehonderd jaar veilig liggen opgeborgen in de kluis van Nolet. Maar één Nolet per generatie heeft toegang tot dit zorgvuldig bewaarde geheim. En zo blijft ook de komende generaties de receptuur van KETEL 1 graanjenever het best bewaarde geheim van Schiedam. www.ketel1.nl

KETEL 1, HET BEST BEWAARDE GEHEIM VAN SCHIEDAM.

